

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MÜBAREK GÜN VE GECELERDEN KANDİLLER

Dr. Halide ASLAN
D.İ.B. Din Hizmetleri Dairesi

ÖZET

İslâm dininde bazı dinlerde de olduğu gibi diğer zamanlardan farklı anlamları olan kutlu gün ve geceler mevcuttur. Kandil geceleri de bunlardandır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gecelerde isimleriyle müsemmâ olarak, hem camilerin ışıklandırılmasına, hem de yüreklerin nurlandırılmasına önem verildiği görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı coğrafyasında bu çerçevede diğer İslâm ülkelerinden daha zengin bir folklor oluşmuş, saraydan halka uzanan törenlerle özel kutlama ve pratiklere sahip olunmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda kutlu zaman olarak görülen kandil geceleri ve onlar etrafında meydana gelen kandil kültüründen bahsedilecektir. Bununla birlikte mübarek sayılan diğer gün ve gecelere değinilmeyecek, ayrıca, kandillerin İslâm'daki yerleri hususuna girilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Kandil, Kadir Gecesi, Mevlid Kandili, Mi'rac Kandili, Berat Kandili, Regâib Kandili, Kadir Alayı, Kandil Pratikleri.

ABSTRACT

The Qandils among the Holy Days and Nights in the Ottoman Empire

There are holy days and nights that differ from other times in Islam. Those nights are called 'Qandil' (Oil lamp). Both mosques and hearts are illuminated in the Ottoman Empire during these nights. In this respect, there is richer folklore in the Ottoman geography than other Islamic countrys. There are celebrating ceremonies and practices from palace to people.

In this article, Qandils, ceremonies and practices for regulating qandil culture have been studied. On the other hand, other holy days and nights have not been touched upon and the place of qandils in Islam has not ben explained.

Key Words: Qandhil, Night of Power, Mawlid Qandil, Miradj Qandil,, Barat Qandil, Raghaib Qandil,, Qadir Procession , Qandil Practices.

GİRİŞ

Başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olan kutsal, Yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir nitelik veya dini bir amaca tahsis edilen demektir.¹ İnsanların bütün din ve zamanlarda kutsallık atfettiği şeyler olmuştur.² Bunlar bazen özel bir nesne gibi somut, bazen de zaman gibi soyut özellik taşımış-

¹ R. John Hinnels, *Dictionary of Religions*, Great Britain, 1988, s. 151.

² Shailer Mathews-Gerald Birney Smith, *A. Dictionary of Religion and Ethics*, London, 1921, s. 394.

lardırlar.³ İslâm toplumlarında da bazı anlar kutlu sayılmıştır. Bu özel gün ve gecelerin bazılarında Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edilirken, bazılarında hadis-i şeriflerde değinilmiştir.⁴ Günümüzde kutlu sayılan bu gün ve gecelerden bazılarının uydurma ve bid'at olduğuna dair tartışmalar olsa da Selçuklulardan bu yana Türklerde bu özel zamanlar kutlanmış ve kutlanmaya da devam etmektedir.⁵ Bu çerçevede, diğer mübarek gün ve geceler gibi her biri özel bir yere sahip olan kandil gecelerinin Osmanlılardaki durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ancak bu mübarek gün ve gecelerin kutlanmasının fikhî açıdan doğru olup olmadığı tartışılmayacak, geleneklerimizin büyük çoğunluğunu devraldığımız Osmanlı toplumunda bu kutlu zamanlarda neler yapıldığı konusuna dair ışık tutulmaya gayret gösterilecektir.

İSLÂM'DA MÜBAREK GÜN VE GECELER

Yukarıda da işaret edildiği üzere bazı gün ve gecelerde meydana gelen olaylar veya Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde bunlara işaret edilmiş olması dolayısıyla bunlara özel manalar yüklenmiştir.⁶ Bilindiği gibi kandiller/mübarek gecelerin yanı sıra, İslâm'da özel önem atfedilen başka bazı gün ve geceler de mevcuttur. Bayram günleri, bayramlardan bir önceki gün olan arefe günleri, Cuma günleri, Aşûre günleri bunlar arasında sayılabilir. Tabii ki Ramazan ayı, otuz gün boyunca başlı başına özelliği bir dönemdir.⁷

Kandiller

Özel olarak kutlanan (ve özel ibadetler ifa edilen) beş mübarek geceye kandil denilmiştir. Osmanlılarda II. Selim (1566-1574) döneminde, camiler aydınlatılıp minarelerde kandiller yakıldığı için mübarek addedilen bu gecelere (Hicrî takvimdeki sırasıyla; Mevlid, Regâib, Mi'rac, Berat, Kadir) "*kandil geceleri*" denildiği ifade edilmektedir.⁸

³ Salih Özer, "İslam Düşüncesinde Kutsal (Zaman) Kavramı Ritüeller/Kutlamalar Örneği", *İslami Araştırmalar*, c. XVIII, S. 3 (2005-Ankara), s. 305-324.

⁴ Bkz. Ahmet Güç, "Kur'ân-ı Kerimde Kutsallık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, c. IX, 2000.

⁵ Hacer Aktaş, *Osmanlı'da Mübarek Gün ve Gecelerde Dini Musiki*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 7.

⁶ Yunus Gülemdam, "Mübarek Gecelerimiz Kandiller", *Yeni Umut*, S.49 (Temmuz-Ağustos-Eylül-2000), www.yeniumit.com.tr; Ramazan Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda Zaman (Gün-Ay-Mevsim-Yıl) Anlayışı, ve Günlük Hayata Etkileri", *Dini Araştırmalar*, c. VII, S. 21 (Ocak-Nisan 2005 Ankara), s. 223-235.

⁷ Osmanlılarda Ramazan ayı başlı başına incelenmesi gereken bir dönemdir, ancak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet H. Bayrı, "Dini Günler ve Bayramlar", İstanbul Folkloru, İstanbul, 1972, s. 125; Cemaleddin Server Revnakoğlu, "Eski Üçaylarda Ramazanı Karşılama Hazırlıkları", *Tarih Konuşuyor*, VI, S. 35, İstanbul, 1966, s. 2889; Ahmed Rasim, *Ramazan Sohbetleri*, İstanbul, 1967; Ahmed Rasim, *Ramazan Karşılması*, İstanbul, 1990; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Neşreden Duygu Arisan Günay, Kazım Arisan, İstanbul, 1995, s. 257-258; 320-321; Süheyl Ünver, *Bir Ramazan Binbir İstanbul*, Neşreden, İsmail Kara, İstanbul, 1997, Nesimi Yazıcı, "Ramazan Tenbihnâmeleri", *AÜİFD*, XLVI, (2005, Ankara), S. II, ss. 1-11.

⁸ Nebi Bozkurt, "Kandil", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 300-301.

Mevlid Kandili, Hicrî takvimde Rebiü'l-evvel ayının on birinci gününü on ikinci güne bağlayan gece olup, peygamberimiz Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği gecedir. Doğum manasında 'mevlid' kelimesi kullanılmıştır. Bu gecede çeşitli mucizelerin gerçekleştiği ifade edilse de asıl önemli olan, Allahu Teâlâ'nın kendisini âlemlere rahmet olarak gönderdiğini ifade ettiği Muhammed Mustafa'nın dünyaya gelişinin canlılığını korumak ve bu özel anı hatırlamaktır. Bu anma merasimlerinde Hz. Muhammed'e salât ve selamlar getirilir, O'nun örnek şahsiyetinden, davranışlarından vs. bahsedilir.⁹

Regâib Kandili ise yine kamerî aylardan, üçaylar olarak tabir edilen Recep-Şaban-Ramazân aylarından ilki olan Recep ayının ilk Cuma gecesidir. Tabiatıyla bu birinci günün gecesine denk gelebileceği gibi yedinci günün gecesine de denk gelebilir, aralarında herhangi bir fark söz konusu değildir. Bu gece ise anlamını, Hz. Muhammed'in anne rahmine düştüğüne inanılmasından almaktadır.¹⁰ Yine Mevlid kandilinde olduğu gibi, Peygambere salât ve selamlar getirilir, onun ümmetinden olduğu için Allah'a şükredilir.

Mi'rac/ç Kandili de Recep ayının yirmi yedinci gecesini kutlanmaktadır. Bu gecede Hz. Muhammed'in yaşadığı İsrâ ve Mirac mucizesinin gerçekleştiği ve beş vakit namazın da bu gecede¹¹ farz kılındığı, Allah'ın rahmetinin genişliğinin müjdelendiğine inanılmaktadır.¹²

Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâ suresinde *"Kulu Muhammed'i bir gece Mescid-i Haram'dan, kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürün Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür."*¹³ buyrulmaktadır.

Berat Kandili üçaylardan ikincisi Şaban ayının on dördüncü gününü on beşinci güne bağlayan gecede kutlanmaktadır. Bu gecede Müslümanlarca af, mağfiret ve bağışlanmanın sonsuz olduğuna inanılmaktadır. Bu gece ayrıca kaderlerin çizildiğine inanıldığı için, yapılan ibadetlerden sonra dualarda güzel dileklerde bulunulur. Bu geceye işaret ettiği inanan¹⁴ ayet-i kerimede *"Ha, Mîm, apaçık olan kitaba and olsun ki, biz O'nu mübarek bir gecede indirdik. Doğrusu biz insanları uyarmaktayız. Katımızdan bir buyrukla her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Doğrusu biz öteden beri peygamberler göndermekteyiz"*¹⁵ buyrulmaktadır.

⁹ Ahmet Özel, "Mevlid", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIX, 475-479.

¹⁰ Şemseddin Sami, Regâib gecesini "Leyle-i Regâib, Fahr-ı Kâinât (SAS), Efendimiz hazretlerinin rahm-ı mâdere düşdüklere, leyle-i mübarekeye müsâdîf gece ki, Receb'in ilk Cuma gecesidir." şeklinde tarif etmiştir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, I, 667.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 259; Müslim, "İman", 279.

¹² Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 132-135.

¹³ İsrâ 17/1.

¹⁴ Halit Ünal, "Berat Gecesi", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 475-476.

¹⁵ Duhân 44/1-5.

Kadir Gecesi Ramazan ayının son on gününde gizli olduğuna inanılan, ancak yaygın kanaate göre Ramazan ayının 27. gecesine tekabül eden gece olup Kur'ân-ı Kerîm'in indiği gece olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimde bir de sure olup, bu gece için '*...Bin aydan daha hayırlıdır*'¹⁶ tasviri kullanılmaktadır.¹⁷ Surenin son ayetinde gecenin fazileti açıkça beyan edilmektedir: "O gece melekler, Rablerinin izniyle ilâhî bir esin taşıyarak, bölük bölük inerler; (insanı) her türlü kötülükten emin kılar bu (gece) ta şafak vaktine kadar".¹⁸

Kandillerin kutlanıp, kutlanmaması, dinimizde yeri olup olmadığı konuları, halen tartışılmaktadır, bu husus, bizim çalışmamızla doğrudan alakalı olmakla birlikte kısaca değinmemiz yerinde olacaktır. Müslümanlar tarafından kutlanan bu beş mübarek geceden, Regâib ve Berat gecelerinin kutsallığı tartışıldığı gibi, bu gecelerde yapılması tavsiye edilen ibadetlerin de sıhhati tartışmalıdır.¹⁹ Salih Özer'in de ifade ettiği gibi, Berat, Mevlid, Kadir gibi kandil gecelerine ilişkin kutlamaların ilk dönemlerdeki dayanaklarının kesin ve net olup olmamasından ziyade içerikleri göz önüne alınarak ritüel ve kutlamalarda daha çok işlevsel ve sembolik yönün ağır bastığı dikkate alınarak değerlendirilmelidir.²⁰

Mübarek ve kutsallık atfedilen bu gecelere çoğu Türk toplumlarında olduğu gibi,²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda da özel önem verilmiş, bu kutlu zamanların tespitinden, bu gecelere mahsus ibadet ve kutlamalara kadar, farklı pratikler ortaya çıkmıştır.²² Ayrıca pâ-yi tahtta yani saray ve etrafında kutlandığı gibi, halkın kendi arasında da oldukça yoğun biçimde kutlandığına dair bilgiler mevcuttur.

¹⁶ Kadir 97/3.

¹⁷ M. Sait Özervarlı, "Kadir Gecesi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 124-125; M. Plessner, Ahmed Ateş, "Ramazan", *İA*, X, 612.

¹⁸ Kadir 97/4-5.

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Kandil", s. 301; Erhan Aktaş, "Hayırlı Gecelerin Şerri Kandiller", *İktibas Dergisi*, S. 323, (Kasım 2005); Ali Bulaç, "Kandiller Uydurma mı? Berat Gecesi 1-2", *Zaman Gazetesi*, 24-26/09/2005; Ali Bulaç, "Kandiller Uydurma mı? Kandiller ve Tarihi", *Zaman Gazetesi*, 27/09/2005; Ahmet Özel, "Mevlid: Tarihi ve Dini Hükümü", *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 12, İstanbul, 2002/1, s. 243-246.

²⁰ Salih Özer, "İslam Düşüncesinde Kutsal/Zaman Kavramı Ritüeller/Kutlamalar Örneği II. Bölüm, İntisnel Kutsalların Çözünürlüğü ile Değişim İlişkisi", *İslami Araştırmalar*, c. XIX, S. 2, Ankara, 2006, s. 398.

²¹ İbn Batuta, Anadolu'nun çeşitli yerlerini ziyareti sırasında dini hayatın çeşitli görünüşlerini anlatırken, Cuma günleri, kandil geceleri, üçaylar ve bilhassa Ramazan ayı vb. gün ve gecelerin nasıl büyük istek ve heyecanla değerlendirildiğini anlatmaktadır. Bkz. İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahat-nâmesi'nden Seçmeler*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971, s. 94-100; Nesimi Yazıcı, "İbn Batuta'yı Şaşırtan Misafirperverlik", *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Şubat, 2001, s. 22.

²² Orhan Okay, kandillerin kutlanmasına bağlı olarak, bu gecelerde nafil ibadetlere daha çok zaman ayrılmasının, oruç tutulmasının, mevlidler okunmasının, hatta bu mevlidlerin özel bir adabı ve protokolü olmasının diğer İslâm ülkelerinden çok, Osmanlı'dan itibaren özellikle Türklere has bir gelenek olduğunu belirtmektedir. Bkz. Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul*, 2002, s. 123.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KANDİLLERE HAS GENEL UYGULAMALAR

Kandil gecesi deyince Osmanlı'da akla gelen uygulamalardan bahsedilecek olan bu başlık altında, bazen hilâle bakılıp kandilin belirlenmesine şahit olunacak, bazen de top atışıyla irkilinecek, bazen ışıldayan camiler seyredilecek, bazen mevlid sadâlarıyla gönüller huzur bulacak, bazen de yapılan dualara amin denilecektir.

Rü'yet-i Hilâl

Bilindiği üzere Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında hicretin takvim başlangıcı olarak kabul edilmesine karar verilmiştir.²³ Kur'ân-ı Kerîm'e göre bir yıl içinde on iki ay bulunmakta olup,²⁴ bu ayların başlaması ve bitişinin, Hz. Peygamber'in özellikle Ramazan ve Şevvâl hilâleriyle ilgili uyarıları dikkate alındığında, yeni ayın görünmesi yani rü'yet-i hilâl olması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁵ Bir kamerî ay: "Hilâl'in iki zuhuru arasındaki müddettir" şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶ Bilindiği üzere, ay dünya etrafında dönmektedir ve dünya çevresindeki yörünge- sinde bir tam tur yapması 29 veya 30 gün sürmektedir. Bu turun başlangıcında hilâl şeklindeki ay güneşin batışından sonra garp ufkunda görülür. Böylece kamerî ay başlar. Ay dünya çevresindeki dönüşümünü tamamlama aşamasına geldiğinde, sabah vaktinde eski hilâl şeklinde görülür. Bunu müteakip kavuşum (içtima/konjonksiyon) denen olay gerçekleşir, yani ay dünya ile güneş arasına gelir, bu sırada karanlık yüzü dünya tarafında olduğundan, dünyadan görülmez. Bunu yeni hilâlin görülmesi ve böylece yeni bir ayın başlaması takip eder.²⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda rü'yet-i hilâl dinî öneminin yanında folklorik bir etkinlik idi. Zira Ramazan'ın başlangıcı, bayramlar, kandillerin kutlanması hilâlin gözlenmesi ile ilişkili idi. Ancak Ramazan ayının başlangıcı özel bir öneme sahip idi. Bu sebeple rü'yet-i hilâl hem devlet ileri gelenleri hem de halk büyük önem vermişlerdir.²⁸ Ramazan orucuna başlamak ve orucu bitirmek Ramazan ve Şevvâl hilâllerinin görülmesiyle gerçekleşirdi. Şaban ayının yirmi dokuzuncu gününü hilâl gözetlenir; şayet hava bulutlu ise veya hilâl gözetlendiği halde görül-

²³ *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara, 1972, X, 120-121; Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *AÜİFD*, S. 22 (Ankara 1978), s. 133.

²⁴ Tevbe 9/ 36 "Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah'ın aylarının sayısı on iki olup, katında bunlardan dördü haram aylardır"; Tevbe 9/5 "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin...".

²⁵ Bakara 2/185 "Sana, yeni doğan hilâl şeklindeki ayları sorarlar. Deki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir" buyrulur.

²⁶ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971, I, 642.

²⁷ A. Nihat Eskioğlu, "Hilalin Görülebilirliği", *İlim ve Sanat*, S. 8 (Temmuz-Ağustos 1986 Ankara), s. 77-80.

²⁸ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rü'yet-i Hilâl Meselesi", *Diyanet İlmî Dergî*, c. XXXV, S. 1 (Ocak-Şubat-Mart 1999 Ankara), s. 59; Abdülmecit Mutaf, "On Dört Asırlık Bir Gelenek Rü'yet-i Hilâl", *Tarihte Ramazan*, s. 63-66; Ertuğrul Tarık Kara, "Osmanlı Toplumunun Ramazan Kültürü Bugün Hilâl Göründü", *Tarihte Ramazan*, Ed. Ertuğrul Tarık, İstanbul, 2006, s. 69-74.

mezse, Şaban ayı otuz güne tamamlanır ve Ramazan ayına böylece başlanırdı. Kamerî aylardan genellikle yedisi yirmi dokuz, beşi otuz gündür. Hangi ayın yirmi dokuz, hangisinin otuz gün olacağı astronomi bilginlerince dahi daha önceden tespit edilemediğinden, İslâm'ın bu iki temel ibadeti olan oruç ve haccın tam zamanında yapılabilmesi için hilâlin her ay veya en azından Recep, Şaban, Ramazan, Şevvâl ve Zilhicce aylarında izlenmesi gerekmekte idi. Hilâli izleme, ibadete bir zemin hazırladığı için aynı zamanda başlı başına bir ibadetti. Cenâb-ı Allah'ın "(O sayılı günler) Ramazan ayıdır. İnsanlar için bir (rehber ve) hidayet kaynağı olan Kur'ân bu ayda indirilmiştir. Öyleyse sizden kim bu ay'a erişirse (bu ay'ın hilâlini görürse) oruç tutsun"²⁹ buyurması bu ibadetin başlangıcını belirlemiştir. Dolayısıyla hilâlin rüyeti ile yani görülmesiyle oruç ibadetine başlanırdı.

Hilâl görülmediği zamanlarda içinde bulunulan ay otuz güne tamamlanırdı. 1203/1789 tarihli Hatt-ı Hümayûnda tekmîl-i selâsin "...İş bu Receb-i şerifin gurre-i rü'yet olunmadığından tekmîl-i selâsin ile ğurre-i Recebü'l-ferd yevm-i sebtten i'tibar olunmağla yedinci Cuma gecesi Leyle-i Regâib olub ber-mu'tâd cevâmî-i şerife ve mesâcid-i latife minârâtında leyâli-i şerife-i merkûmede kanâdîl ikâd ile tenvîr-i uyûn-ı ibâd için selâtîn-i izâm nevverallahu mesâcidehum el-hayyûmu'l-kayyûm cevâm-i şerifeleri tenbih olunmak iktizâ ettiği hâlâ İstanbul Kadısı Efendi îlâm eder, ma'ruz-ı huzur-ı lâmiu'n-nûr-ı mülûkâneleri kılınmağla manzûr-ı hümâyûnları buyuruldukda emru ferman şevketlû kerametlû mehâbetlû kudretlû velî-nî'metim efendim padişahım hazretlerininindir"³⁰ şeklinde ifadesini bulmaktadır.³¹

1312/1894 tarihli irade-i hususiyede Leyle-i Regâib hakkında Meşihat'ten usulü gereği tanzimi gereken îlâm henüz gelmediğinden, yarın gece Regâib gecesi olmadığının halka duyurulması için yarınki gazetelerde resmen ilan edilmesi gerekeceğinden îlâm-ı şerînin bu gece saat bire nihayet altıya kadar tanzim edilerek usulü vechile takdim edilmesi gerektiği beyan edilmektedir.³²

Rü'yet-i hilâl hadisesi Osmanlı'da bir kısmı üst düzey olan bir grubun ortak çalışması sonucu ortaya konmaktaydı. En alttan itibaren bunlar, bizzat gözetleme yapan kişiler (râsıtlar), İstanbul Kadısı, Şeyhülislam, Sadrazam ve Padişaha kadar uzanan bir silsile oluşturmakta idiler. Rü'yet taşrada ise mahallin kadısı bu görevi icra ediyordu.³³ Rü'yet-i hilâl uzun ve prosedürü olan bir işlemdi. Bu konuda özel olarak bazı çalışmalar yapılmış olduğundan burada detaya gi-

²⁹ Bakara 2/185

³⁰ BOA. HH. 1382/54669 (29.Z.1203/20 Eylül 1789); benzeri belgeler için bkz. BOA. HH. 207/10914 (29.Z.1203/20 Eylül 1789); BOA. HH. 197/9868 (29.Z.1210/5 Temmuz 1796).

³¹ Ayrıca Ramazan'ın başlaması hakkında sadrazamın padişaha yazdığı arzda tekmîl-i selâsin de ifade edilmektedir. Bkz. Ek:2 (İrade Dahiliye 66905, (27.Ş.1298/25 Temmuz 1881)

³² BOA. İ. HUS. 32/1310-C/80 (27 C. 1312/26 Aralık 1894).

³³ Nesimi Yazıcı, agm, s. 59; Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan, Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001, s. 212-215; Ayrıca bkz. Ek: 1 (İsmail Lekesiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dini Gün ve Geceler*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1991, s. 19-22)

rilmeyecek,³⁴ Ramazan ayının vazgeçilmezi manilere de konu oluşturduğuna temas edilmekle yetinilecektir.³⁵

Kandil Yakılması

Yukarıda da işaret ettiğimiz bu kutlu gecelere kandil denmesinin elbette bir sebebi olmalıdır. Bu özel gecelere kandil denmesinde, Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ'nın yaptığı benzetmenin³⁶ etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Allah'ın dünya semasını aydınlatan yıldızlarla donattığı gibi, yeryüzünde de insanları aydınlatan kandiller gönderdiğine inanılmasının da tesiri olabileceği muhakkaktır. Kandil ışıktır, hem kendisi yanar, hem de etrafı aydınlatır, işte bu kutlu gecelerde yeryüzünün en şerefli mahlukatı olan insanın kendini aydınlatmasına ve etrafı nurlandırmasına vesile olması beklenir. Bu özel anlamından olsa gerek kutlu anların sevincini de duyurmak için, gönüllerimizi aydınlatmamız gerektiğini hatırlatmak için camiler, konaklar, evler kandillerle süslenegelmiş, bu özel zamanlara isim olmuştur.

Ramazan ayında, özel geceler tabir ettiğimiz bu mübarek gecelerde camilerde kandil yakılması âdetinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte II. Selim (1566-1574) döneminde camiler aydınlatılıp minarelerde kandiller yakılarak kutlandığı için bu mübarek gecelere kandil geceleri denildiği, yaygın olarak kabul edilmektedir.³⁷ Berat ve Mirac gecelerinde kandil yakılmasının ise 985/1577 III. Murad zamanında Kocamustafa Paşa Dergâhı şeyhi olup, hacdan sonra Yemen'de vefat eden Necmettin Hasan Efendi'nin ihtarıyla yaygınlaştığı ifade edilmektedir. Ramazanın birinci gecesinden bayram gecesine kadar kandil yakılmasına 1019/1610 tarihinde I. Ahmed zamanında başlandığı beyan edilmektedir.³⁸ Evliya Çelebi, IV. Murat (1623-1640) zamanında

³⁴ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, agm, s. 60-62; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, I, 831-833 (Onüçüncü Asr-ı Hicrîde Ramazan Âdetleri, Peyâm-ı Sabâh, 15 Mayıs 1338, Tefrika No:4'ten naklen); Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, Age, s. 233-234.

³⁵ Gûş et sedâyıbu gece,
Et merhabâyı bu gece,
Benim devletli efendim,
Gördüler ayı bu gece. Bkz. İlknur Daşdemir, "Nerde O Eski 'Ramazaniyeler'", *Boyuthaber*, www.belgehaber.com.

³⁶ "Allah göklerin ve yerin Nurudur. O'nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, herşeyi bilir. Allah'ın yüksek tutulmasına ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde, insanlar sabah akşam O'nu tesbih ederler. Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği gündün korurlar." Nur 24/35-37.

³⁷ Nebi Bozkurt, "Kandil", s. 300.

³⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Age, s. 194-195; Diğer bazı kaynaklarda da; Sultan II. Selim'in (1566-1574) mübarek gecelerde minarelerde kandil yakıtmasından sonra, oğlu III. Murat'ın (1574-1595) babasının bu faaliyetini kanun haline getirdiği, torunu I. Ahmed'in de (1603-1617) bu kanunu teyit eden fermanlar çıkardığı, kendi camiini yaptırırken kandiller ve mahyalar vakfettiği aktarılmaktadır. Bk. Derviş Ramazanoğlu, "Minare, Mahya ve Kandilin Tarihi", Tarih Hazinesi, İstanbul, 1951, S. 8, s. 408.

Süleymaniye Camii'nin içinde mübarek gecelerde 22 bin kandil ve binlerce avize yandığını, Sultanahmet Camii'nde de 12 bin kandil yakıldığını ve minarelerin her birinin nurdan bir serviye benzediğini ifade etmektedir (bu rakamlar abartılı da olsa yanan kandillerin çokluğunu ifade etmesi açısından mühimdir).³⁹

Şüphesiz karanlık sokakların böyle özel gecelerde olsun aydınlatılması, birkaç açıdan önem taşımış olmalıdır. Her şeyden önce karanlık gizlilik demektir, saklı işlerin gözlerden ırakta yapılması yeğlenmekteydi. Nitekim 1311/1893-1894 tarihli bir belgede, mübarek gecelerde minarelerde yakılan kandilleri söndürüp, bazı Hıristiyanlarla beraber içki içen ve Müslüman halka zulmeden kaymakam hakkında gerekenin yapılacağı ifade edilmekteydi.⁴⁰ Ayrıca karanlık emniyetsizlik demektir. Bu nedenle de Osmanlı başkentinde zaman zaman geceleri fenersiz sokağa çıkılması yasaklanmaktaydı.⁴¹ Sürekli karanlık olan şehrin böyle özel zamanlarda aydınlatılması halk için farklılık arzeden bir durumdu. Işık panayırılarını andıran bu kutlu geceler yediden yetmişe her yaş ve kesimden halkın ilgisine mazhar olmakta idi. Ramazan akşamlarında minareler arasında mahyalar oluşturulması da doğrudan bu aydınlık isteğiyle alakalıydı.⁴² Mübarek gecelerde camilerin kandillerle süslenmesine ilave olarak bazı farklı uygulamalar da yapılmakta idi. Örneğin Ramazan ayında tek minareli camilerde mahya kurulamadığından, minarenin şerefesinden revak sütunlarına halat gerilerek halkalarla ikinci bir ipe bağlanan kandiller halatın üzerinden aşağıya doğru kaydırılarak bir tür yıldız kayması gösterisi yapılır, buna da 'kandil uçurtma' denilirdi.⁴³ Bir de Kadir gecelerine has olan bir kandille süsleme âdeti vardı ki, buna da 'kaftan giydirmek' denirdi. Kadir gecelerinde tek minareli camilerde, minarelere kandillerle kaftan geçirilirdi. İstanbul'un yedi tepesinden birindeki Bekirpaşa, Davutpaşa ve Kocamustafapaşa camileri, minarelerini yalnız Kadir gecelerinde kandillerle kaftan giydirerek donatırlardı.⁴⁴ Ramazan ayı ve mübarek gecelerde kandil yakılmasının, camilerin mahyalarla süslenmesinin, ışık şölenine dönüşen gecelerin, yabancı seyyahların da oldukça dikkatini çektiği belirtilmektedir.⁴⁵

Mübarek gecelerde camilerde kandil yakılması ile ilgili Osmanlı Arşivinde çok sayıda belge mevcuttur. Bunlardan bazılarında mübarek gece olması dolayısıyla cami ve mescitlerde kandil yakılması için gerekenin yapılması istenir-

³⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Sadeleştiren Zuhuri Danışman, İstanbul, 1970, I, 151, 219; Derviş Ramazanoğlu, agm, s. 408.

⁴⁰ BOA. DH.MKT. 2067/51 (22.Za.1311/27 Mayıs 1894).

⁴¹ Bu konuda halk özel olarak uyarılmaktaydı. Bkz. Nesimi Yazıcı, "Türk Basın Tarihinde Varaka-i Mahsûsalar", XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, Ankara, 2000, III, 725-734.

⁴² Nebi Bozkurt, "Mahya", DİA., XXVII, 396-398.

⁴³ Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri, İstanbul, 1995, s. 52-53; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Age, s. 92; Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, Age, s. 135; Betül Yılmazörnek, "Mahya", www.sonpeygamber.info/tr.

⁴⁴ Süheyl Ünver, Age, s. 53

⁴⁵ Galip Çağ, "Gökyüzüne Ateşle Yazı Yazmak", *Tarihte Ramazan*, s. 57-60; Süheyl Ünver, Age, s. 43-44.

ken,⁴⁶ bazılarında böyle mübarek gecelerin ilanı için belli başlı camilerde kandil yakılmasının 'âdât-ı haseneden' olduğu, özellikle selâtin camilerinde kandil yakılması gerektiği bildirilmektedir.⁴⁷ Diğer bazı belgelerde ise durumu müsait olanların bu mübarek gecelerde, evlerinde de kandil yakmaları tembih edilmektedir. Örneğin Hz. Muhammed'in doğduğu günün gecesinde bütün evlerde sabaha kadar kandillerin yakılması, gecenin ibadetle ihyası ve ertesi günü ikinci vaktine kadar beş adet top atılması gerektiği emrolunmaktadır.⁴⁸ Ayrıca 1276/1860 tarihli olup Serasker Paşa, Zaptiye Müşirine ve Kapudan Paşa'ya gönderilen tezkirede bu Rebiü'l-evvelin 12. gecesini Mevlid gecesini olduğu, "ta'zimât-ı lâyika ve tekrimât-ı fâikanın layıkıyla icrası için berren ve bahren teb'a-i gayrimüslimeden maada istekli olanlar tarafından hane ve sahilhanelerinin îkâd-ı kanadîl ile tezyîn ve leyle-i mübâreke-i mezkurede salât-ı mağribden bed' ile ferdası günü vakt-i asra değîn mevâki-i ma'lûmeden beş nevbet top endâhtiyle icrây-ı âyin olunması kâide-i mer'iyyeden olarak..." gerekli yerlere bildirildiği ifade edilmektedir.⁴⁹

1255/1839 tarihli bir belgede Mevlid-i Nebi'ye müsadif olan gecede bütün ebniye-i mirîye ışıklandırılacağından, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye (Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi) kapısı önünde tenvirât icra edilmek üzere 750 şamandıralı kandil ile zeytinyağı verilmesi gerektiği emir buyrulmaktadır.⁵⁰ Bir başka belgede ise Tersane Zindanı'ndaki Müslüman mahpuslar için yaptırılan mescit minaresinde mübarek gecelerde yakılacak kandiller için gereken zeytinyağının temin edilmesinden bahsedilmektedir.⁵¹

Top Atılması

İleriki tarihlerde mübarek gecelerde sadece kandil yakılmayıp, top atıldığı da anlaşılmaktadır. 1267/1851 ve 1268/1852 yıllarına ait Âmedî Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâirden yazılan yazıda Mevlid kandili münasebetiyle ışıklandırma ve top atışları için yapılagelen hazırlıkların yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵²

⁴⁶ BOA. HH. 1402/56574 (29. Z.1206/18 Ağustos 1792); BOA. HH. 258/14832 (29.Z.1210/5 Temmuz 1796); BOA. İrade Dahiliye, 13/605 (1.Ra.1256/3 Mayıs 1840); BOA. İrade Dahiliye, 188/10549 (8.Ra.1265/1 Şubat 1849); BOA. İrade Dahiliye, 450/29796 (29.C.1276/23 Ocak 1860); BOA. İrade Meşihat, 2/1313/Ra.1 (10/Ra/1313/31 Ağustos 1895).

⁴⁷ BOA. HH. 228/12678 (29.Z.1205/29 Ağustos 1791); BOA. HH. 264/15268 (29.Z.1210/5 Temmuz 1796); BOA. HH. 1365/54012 (29.Z.1213/3 Haziran 1799) (Ek:4); BOA. HH. 624/30857 (11.Ş.1243/27 Şubat 1828) (Ek:5); BOA. HH. 635/31314 (7.Ş.1244/12 Şubat 1829); BOA. HH. 640/31508 (11.Ş.1244/16 Şubat 1829); BOA. HH. 710/33983 (29.C.1245/26 Aralık 1829); AMKT. 140/42 (15.Ş.1264/17 Temmuz 1848).

⁴⁸ BOA. A.TŞF. 29/79 (7.Ra.1276/4 Ekim 1859); AMK. N ZD. 200/2 (10.Ra.1273/8 Kasım 1856);

⁴⁹ BOA. ATŞF. 29/79 (7.Ra.1276/5 Kasım 1856); Aynı konuyla ilgili bkz. BOA. AMKT.NZD. 200/2 (10.Ra.1273/8 Kasım 1856).

⁵⁰ BOA. Cevdet Sıhhiye, 269 (7.Ra.1255/21 Mayıs 1839).

⁵¹ BOA. Cevdet Bahriye, 98/4711 (19.Ş.1208/22 Mart 1794).

⁵² BOA. AMKT.NZD. 24/101 (18.Ra.1267/21 Ocak 1851); BOA.AMKT.NZD. 48/7 (11 Ra.1268/4 Ocak 1852).

1308/1891 tarihli Dâhiliye Mektubî Kalemî'nden çıkan yazıda, Trablusgarb'da Kal'a Nizamnâmesi gereğince Ramazan ayının iftar ve imsak vakitleri ile Padişahın tahta cülûs günü ve diğer mübarek gecelerde, sur içinde ve dışında münasip yerlerden top atıldığı belirtilirken,⁵³ 1317/1900 tarihli Yıldız Arşivi'nden tespit edilen belgede kandil gecelerinde atılmak üzere çeşitli büyüklükteki havan toplarının Yıldız Sarayı civarındaki bahçelere gönderildiği ifade edilmektedir.⁵⁴ 1321/1903 tarihli bir başka belgede ise Kadir Gecesi ve Peygamber Efendimizin doğum günü münasebetiyle cami ve mescid minarelerinin kandiller ile tezyini ve top atışıyla şehriyin tertip edilmesinden bahsedilmektedir.⁵⁵

Farklı İbadet ve Uygulamaların İcrası

Belgelerden, kandil gecelerine özel bazı ibadet ve dini uygulamaların yapıldığını da öğrenmekteyiz. Yalnız bunlardan kastımız, bu gecelere özel kılınan nafile namaz ve tutulan oruçlar olmayıp, daha farklı uygulamalardır. Kelime-i Tevhid okunması, Buhari okuma, tefsir dersi verilmesi gibi uygulamalar gündeme gelmektedir.

1208/1793 tarihli Cevdet Evkâftan tespit edilen belgeden Karaferye'de Yolageldi mahallesinde Mehmedoğlu Yahya Bali zaviyesinde⁵⁶ mübarek gecelerde Kelime-i Tevhid okunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Ayrıca bu tekkenin Alevi olduğuna dair bilgi ağırlıkta olması dolayısıyla, böylesi özel gecelerin Alevi zaviyelerinde de farklı uygulamalara sahne olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi'ne Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından vazolunan hilye-i saadetin mübarek gecelerde ziyareti sırasında sarf edilen öd ve anber bahasının/masrafının bildirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Buradan anlaşılan çevreye güzel kokular yayması için öd ve amber gibi bazı maddelerin kandil gecelerinde kullanılmakta olduğudur.

1256/1840 tarihli belgede Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından sonra fukara ve dervişlere verilegelen aylıklarla ilgili yapılacak muamelenin henüz belli olmadığından, Kengiri kasabasında camilerde tefsir ve ilm-i edebân (?) okutan ve mübarek gecelerde Nakşibendî ayini icra eden bir şeyhe maaş tahsis edilmesi

⁵³ BOA. DH. MKT. 1946/66 (12.L.1309/10Mayıs 1892).

⁵⁴ BOA. Y.PRK.ASK. 157/108 (26.N.1317/28 Ocak 1900).

⁵⁵ BOA. DH:MKT. 719/9 (08.Ra.13214 Haziran 1903); BOA. DH:MKT. 1097/2 (12.Ca.1324/4 Temmuz 1906)

⁵⁶ Bu zaviye/tekke, Bulgaristan'da Hezargard'da Kara Lom (Çay) mevkiinde Yahya Paşa oğlu Bali Baba Zaviyesi olsa gerektir. Bkz. *Mühimme Defteri*, BOA. c. XLVIII, s. 156/874; Bazı çalışmalarda buranın Alevi tekkesi olduğu ve Bulgaristan Razgrat'ta olduğu ifade edilir. Bkz. Ergül Şanlı, "Malatyalılar Köyü, Alevi İslamiyet", www.hubayar.org; Zakir Ercan, "Avrupa'da Tekkeler", www.zakir.biz.

⁵⁷ BOA. Cevdet Evkaf, 215/10704 (20.R.1208/25 Kasım 1793).

⁵⁸ BOA. Cevdet Evkâf, 102/5078 (21.Z.1123/30Ocak 1712).

gerektiğinden bahsedilmektedir.⁵⁹

Mübarek gecede Harem-i Şerifte okutulan mevlidin ilan edildiği saatten önce okutulduğunu belirten belgeden de mübarek gecelerde mevlid okuma adetini öğrenmekteyiz.⁶⁰

Kandiller, Cuma Selamlığı'nda olduğu gibi, halkın padişaha ma'ruzatını sunmalarına da vesile olmakta idi. 1278/1861 tarihli belgede, Mevlid Kandili münasebetiyle Sultanahmet Camii'ndeki merasimde sunulan ma'ruzatların, hülasa bendleri üzere, yapılması gerekenlerin yazılarak Bâb-ı Âsafîye gönderildiği ifade edilmektedir.⁶¹

Diğer zamanlara nazaran kandil gecelerinde camilere gidenlerin sayısının önemli miktarlarda artacağı açıktır. Eldeki belgeler yönetimin de bu durumu dikkate alarak camilerdeki hizmetin daha farklı yapılması yönünde tedbir aldığı görülmektedir. Nitekim 1259/1843 tarihli bir belgeden, mübarek gecelerde cemaate vaaz ve nasihatte bulunmak ve ücreti Unkapanı tüccarlarından Bağdadî-zâde el-Hacc Mehmed Emin Ağa bin Hüseyin Ağa Vakfî'ndan karşılanmak üzere, Tophane'deki Firuz Ağa Camii'ne bir vaiz tayin edildiğini öğrenmekteyiz.⁶² 1318/1900 tarihli irade-i hususiyede de Hafız Celal Efendi'nin Debre-i Bâlâ'nın Malısa dağları yakınında Derviş Mustafa Mahallesi'nde akâid-i diniyeden habersiz olan dağlı Müslümanların mübarek gün ve gecelerde geldikleri camiye vaiz tayin edildiği belirtilmektedir.⁶³

Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden çıkan belgede, Bozcaada'da yaptırılan camiye, mübarek gecelerde ziyaret edilmek üzere Sakal-ı Şerif (mûy-ı saadet) istendiği, fakat bunun Evkâf Hazinesi'nde mevcut olmadığı bildirildiği beyan edilmektedir.⁶⁴

1324/1906 tarihli belgede mübarek Berat gecesi münasebetiyle Hüdavendigâr Vilayeti'nce Osman Gazi Sultan Han Hazretlerinin kabirlerinin ziyaret edilerek Buhari-i Şerif okunduğu ifade edilmektedir.⁶⁵

Osmanlı devletinde kandil gecelerine has uygulamalardan birisi de zaman zaman hapisanedekiler için ceza affı ilanı idi. Nitekim bunun bir örneğini 10 Zilhicce 1309/6 Temmuz 1892 tarihiyle Beyrut Vilayeti ve Adliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen belgede şu şekilde öğrenmekteyiz. Büyük cinayetlerden mahkum olmayan suçlular için, mübarek gün ve geceler hürmetine çıkarılan genel aftan, meclis-i idâreden mahkum olanların da hissedar olmasını içeren tahriratın gerekenlere tebliğ edildiği mücebince amel olunacağı ifade

⁵⁹ BOA. Cevdet Maarif 88/4384 (15.Ş.1256/12 Ekim 1840).

⁶⁰ BOA. Y.PRK.ASK. 230/58 (12.R.1323/16 Haziran 1905).

⁶¹ BOA. İrade Dahiliye, 479/32181 (13.Ra.1278/18 Eylül 1861).

⁶² BOA. Cevdet Maarif 21/1030 (7.N. 1259/1 Ekim 1843).

⁶³ BOA. İ.HUS. 84/1318/C-45 (26.C.1318/21 Ekim 1900).

⁶⁴ BOA. DH.MKT. 2587/38 (3.Za.1319/11 Şubat 1902).

⁶⁵ BOA. DH.MKT. 1128/19 (28.Ş.1324/17 Ekim 1906).

edilmektedir.⁶⁶ Beyrut vilayetine gönderilen 30 Muharrem 1310/24 Ağustos 1892 tarihli yazıda, mübarek gün ve mukaddes geceler hürmetine cezalarının üçte birini tamamlamış olanların tahliyelerine dair hazırlanan iradenin vilayetlere gönderildiği ve bu tanıma uyan mahpusların deftere kaydedilerek bir nüshasının merkeze gönderilmesi, şayet tahliyelerinde mülkiyece mahzur görülenler olursa bunların da icabına bakılmak üzere deftere yazılıp gönderilmesi istenmektedir.⁶⁷

Tüm bunlardan ayrı olarak bazen de böyle özel gün ve gecelerde uygunsuz davranışlar uyarılmakta idi. 1315/1898 tarihli irâde-i hususiyede Ramazan ayında ve mübarek gecelerde bazı şahısların hem büyük çarşıda hem de diğer yerlerde İslamî şiâra ve adâb-ı umumiyyeye muğâyir hareketler sergileyenlerle ilgili gerekli tedbirlerin alınmasının lüzumu ifade edilmektedir.⁶⁸

Bunların yanı sıra, kandil geceleri Osmanlı mutfağının da zenginleşmesine vesile olmuştur. Böyle gecelerde yenilmek üzere kandil çörekleri yapıldığı, bunların eskiden börekçi fırınlarında, kandil günlerine mahsus olarak kapıların önüne konularak, üzerine beyaz örtü serilmiş masalarda, beyaz önlük giymiş çıraklar tarafından satıldığı aktarılmaktadır.⁶⁹

Kandillerde yapılan başka bir gelenek de gelip geçenlere su dağıtılmasıdır. Bugünkü gibi içme sularının şişelere girmediği, her evde çeşme bulunmadığı zamanlarda, ikindi ile akşam arasında cadde ve anayolların kenarlarında musluklu, üzeri beyaz örtülü toprak küplerden, ayrı bir ibrikteki su ile yıkanmış bardaklarla gelip geçenlere su dağıtıldığı aktarılmaktadır. Böylece ölmüşlerin ruhları için sevap işlendiğine inanılmakta idi.⁷⁰

Büyükler açısından böyle farklı güzelliklere sebep olan bu kutlu gecelerde, beş ile on yaş arasındaki mahalle çocukları, yatsıdan sonra hep bir ağızdan söyledikleri şarkı benzeri melodili sözleri söylerler ve mahalleyi dolaştıkları, mum parası, yağ parası, istedikleri ifade edilmektedir. Beraber söyledikleri tekerleme benzeri bu şarkının sözleri;

*Yağ parası, mum parası,
Akşam oldu kandil parası,
Kömürlükte kömür, hanımlara ömür,
Merdivenden iniyor, pabucunu giyiyor,
Bize para veriyor, on para olsun beş para olsun,
Yanı kırık olsun, o da bizim olsun,
Yağlı kapı, ballı kapı, halkası büyük hacı kapısı,*

şeklinde devam etmekte idi. Ev sahipleri ellerinde fenerlerle çocukların tuttuk-

⁶⁶ BOA. DH.MKT. 1985/89 ve Leffi.

⁶⁷ BOA. DH.MKT. 1991/100; Konuyla ilgili diğer belgeler için bkz. BOA. DH.MKT. 1924/44 (19.B.1309/18 Şubat 1892); BOA. DH.MKT. 1985/89 (16.M.1310/10 Ağustos 1892).

⁶⁸ BOA. İ.HUS. 60/1315.Ş.50 (22.Ş.1315/16 Ocak 1898).

⁶⁹ Orhan Okay, Age, s. 124-125.

⁷⁰ Orhan Okay, Age, s. 126.

ları tenekeye birkaç kuruş atarlar, çocuklar da bu mum parasını aralarında paylaşarlardı.⁷¹

KANDİL GECELERİNE HAS ÖZEL UYGULAMALAR

Genel olarak kandillerde yapılan uygulamalara değindikten sonra, burada her kandil gecesine has, bazen sarayda bazen bir büyüğün konağında bazen de mahallede bir evde yapılan tören ve kutlamalara değinilecektir. Bunu yaparken, en çok bilgi sahibi olduğumuz veya en çok özel ritüel ve kutlamaya sahip olan geceden en aza doğru gidilmiştir.

Kadir Gecesi

Kadir Gecesi özel ibadet ve duaları, teşrifat ve merasimleri ile Osmanlı toplum hayatında zengin bir geleneğe sahipti. Ramazan ayında okunmaya başlayan hatimlerin Kadir Gecesinde veya öncesinde tamamlanıp, hatim duasının o gece yapılmasına dikkat edilirdi. Büyük camilerde ifa edilen bu sanatkârane duaların sabaha kadar devam ettiği aktarılmaktadır. Ayrıca tekke ve camilerde vaaz ve irşadda bulunmuş, halkın yanı sıra ulema, meşâyih ve devlet ileri gelenleri de bu toplantılara katılmıştır. Bu vaazların başında 'tasliye' adıyla Arapça okunacak mukaddime ile sonunda yapılacak Türkçe dualar da geceye has uygulamalar olarak zikredilmektedir. Kadir Geceleri, bu geceden nasibini almak isteyenlerin yatsı namazlarını ve teravih namazlarıyla Osmanlı kroniklerinde 'Kadir namazı' adıyla anılan tesbih namazını selâtin camilerinde halkla beraber kılmalarına vesile olmuştur. Bu da Osmanlı teşrifatında padişah ve saray halkıyla devlet erkânının iftardan sonra Kadir kutlamalarının yapılacağı camiye giderken geçeceği güzergâhta 'Kadir Alayı' adıyla bir merasim yürüyüşü düzenlenmesine de sebep olmuştur. Bundan dolayı alayın geçeceği güzergâhtaki yollar önceden tamir edilir, fenerler, çarkıfelekler, kandiller ve meşalelerle donatılarak aydınlatılır, binalar elden geçirilip boyanırdı. Güzergâhın uygun yerlerine de halkın alayı rahatça seyredebilmesi için oturma yerleri yapılır, bilhassa harem arabalarıyla seyre gelecek olanlar ve diplomatlar için özel alanlar tahsisi edilirdi. Kadir Gecisini ihya merasimleri fetihten itibaren önceleri Ayasofya'da daha sonraları ise padişahın arzusunun göre belirlenen bir selâtin camisinde düzenlenirdi. XVI. yüzyıldan bu yana gerçekleştirildiği anlaşılan bu kutlamalar hakkında bilhassa XIX ve XX. yüzyıl kaynaklarında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre hünkâr imamı ve müezzinleri de törenlerin yapıldığı camilerde halkın karşısına çıkarlar, bu ise şehirde ayrı bir heyecana sebep olurdu. Büyük kalabalıkların katılımıyla gerçekleşen bu merasimler, güzel sesli imamların her rek'atı farklı bir makamda kıldırarak teravih ve Kadir namazları, müezzinlerin cumhur müezzinliği tarzında ve rek'at aralarında okudukları 'elveda' nakaratlı Ramazan ve Kadir Gecesi ilahileriyle bir musiki ziyafetine dönüşürdü. Yaz mevsimine rastlayan Ramazanlarda padişah ve devlet erkânı sahil saraylarda kaldık-

⁷¹ Orhan Okay, Age, s. 126-127.

ları için önce deniz yoluyla Topkapı Sarayı'nda gelinir, burada iftar edildikten sonra başta Ayasofya olmak üzere Sultan Ahmet, Beyazıt, Fâtih, Süleymaniye, Eyüp Sultan gibi camilere gidilirdi.⁷² Osmanlı teşrifatındaki Bayram Alayı ve Cuma Selamlığına benzeyen bu merasim yürüyüşü, gece yapıldığından deniz yolculuğu kısmı donanma, kara yolculuğu kısmı ise fener alayı mahiyetini taşımakta idi.⁷³ XIX. yüzyılda artık Beşiktaş, Dolmabahçe, gibi sahilsaraylarda oturan padişahlar bölgede bulunan Kılıçali Paşa, Nusretiye, Dolmabahçe, Sinan Paşa ve Yıldız camilerine gittiklerinden alay da bu saraylarla camiler arasındaki güzergâhta düzenlenirdi.⁷⁴

Kadir Gecesi kutlamalarında Ayasofya Camii etrafında adeta özel bir folklor ve gelenek oluşmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında başlayarak müzeye çevrilinceye kadar beş asra yakın bir süre Ayasofya Camii'nde düzenlenen Kadir Gecesi kutlamaları, İslam dünyasında hiçbir camiye nasip olmayan bir ihtişamla yapıla gelmiştir. Evliya Çelebi (1045 yılı) Ramazanda Kadir Gecesinde Ayasofya müezzin mahfelinde Kur'ân-ı Kerim okurken güzel sesini duyan IV. Murad'ın iltifatına mazhar olarak, Enderun'a alınmasını, Kadir gecesini Ayasofya'da ifa etmesinin bereketi olduğunu ifade etmiştir. XVIII-XIX. yüzyıllarda Kadir Gecelerinde, camiye çevrilen Bizans Kilisesi (Ayasofya Camii) ağzına kadar dolar, caminin üst bölümlerinde resmi elbiseleriyle yabancı büyük elçiler ve çok şık giyimli eşleri de yer alırdı. Dolayısıyla Ramazanlar aslında çelişki gibi görünse de Müslümanlarla Gayrimüslimlerin daha çok bir araya geldiği, daha çok sosyalleştiği zamanlar olarak karşımıza çıkmaktadır..⁷⁵

Minarelere Kadir gecesine has mahya çekilmesi, tek minareli camilere "kaftan giydirme" denilen uygulama,⁷⁶ Osmanlı'nın Ortadoğu ve Mısır bölgelerinde minarelerde kandil yakılarak bayrak çekilmesi, camilerin iç mekanlarının bu gecelerde daha özenle aydınlatılması, İstanbul'a ait bir özellik olarak mihrap üstünde iç mahya kurulması da bu geceye ait diğer güzel uygulamalar olarak aktarılmaktadır.⁷⁷ Şinasi'nin, Sultan Abdülmecid'in, Kadir Gecesinde Tophane'yi ziyaret etmesi dolayısıyla Nusretiye Camii minarelerine mahya olarak çekilmesi için yazdığı;

*"Ferr ü şevketle bu şeb azm ederek şâh-ı cihân
Oldu tophânesine bedr-sifat nur-efşân
Leyle-i Kadr'i kadar kadr bulup her gecesî
Eyleye her günü mahiyet-i iyde rüçhan"*

⁷² Tayyazâde Atâ Bey, *Tarih*, İstanbul, 1291, I, 220-221; Mustafa Uzun, "Kadir Gecesi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 126.

⁷³ Hızır İlyas Çelebi, *Tarih-i Enderûn*, İstanbul, 1276, s. 61.

⁷⁴ Ali Rıza Bey, *Age*, s. 233; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s. 227.

⁷⁵ François Georgeon, Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak (Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18-20. Yüzyıllar))*, Çev. Maide Selen, İstanbul, 2000, s. 115; Malik Arsel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara, 1977, s. 192.

⁷⁶ Ali Rıza Bey, *Age*, s. 195.

⁷⁷ *Age*, s. 195.

beyitleri son devirlerde Kadir Geceleri padişahın gideceği camide kurulan mah-yaların mahiyeti hakkında fikir verdiği gibi bu tarz dualara örnek olması bakımından da önemlidir. Süheyl Ünver de Osmanlıların son döneminde Süleymaniye mahyacılarının, Kadir Gecesinde minareler arasında köprü üzerinde hareket eden araba ve altında balıklar resmederek hareketli mahya kurmasını anlatmaktadır.⁷⁸

Kaynaklarda baklava alayı, düğün alayı, bayram alayı gibi alayların yanında Ramazan'ın 27. gecesi olan Kadir gecesinde 'Kadir Alayı' düzenlendiğinden de bahsedilmektedir. Tophâne'deki Nusretiye Camii'nde veya Yıldız'da Hamidiye Camii'nde yapılan Kadir Alayı, çok muhteşem olarak tasvir edilmektedir. Haremde bulunan kadınlar ve sultanlar, iki atın çektiği arabalara binerler, meydana kendileri için ayrılan yerde dururlardı. Namaz bitinceye kadar, meydana atılan fişekler seyredilir ve namazdan sonra kadın efendiler ile sultanlar şehirde yapılan şenlikleri seyretmek için kısa bir tur atarlar ve sonra hareme dönerlerdi.⁷⁹

Ayrıca eski İstanbullular Ramazan'ın 27. günü olan Kadir Gecesi'nde teravih namazını Ayasofya'da kıldıklarında, dilek ve dualarının Allah tarafından kabul edileceği inancını taşımakta idiler. Bu sebeple iftardan önce buraya gelip, iftarlarını çekirdeksiz hurma ve üzümle açarlar, akşam ve teravih namazlarını burada kılarlardı. Bazıları sabah namazını da Ayasofya'da kılmaya özen gösterirlerdi.⁸⁰

Lütfi Bey de Osmanlı'nın son dönemlerindeki (1918-1919) Kadir Alayı'ndan şöyle söz etmektedir: "Ramazanın kadir gecesi alayı pek tantanalı bir şekilde kutlandı. Çeşitli harp gemilerinden atılan toplarla selamlanan padişah hazretleri on çifte⁸¹ saltanat kayığına binerek Tophane rıhtımına çıktı. Buradan da yürüyerek Nusretiye Camii'ne gitti. Saltanat kayığının önünde kılavuz istimbol ve yanında yöresinde de donanmaya sandallar gidiyordu. Namazdan sonra padişah hazretleri Tophane meydanındaki kasrı şerefendirip (küçük saray) havai fişekleri ve donanmaları seyretti. Sonra yine aynı törenle saraya döndü. Her taraftan sonu gelmez sevinç sesleri, alkışlar 'padişahım çok yaşa' sadaları yükseliyordu. Sonradan öğrendik, sultan Abdülmecit de kadir gecelerinde böyle namaz kılarmış. Babasını çok seven V. Mehmet böylelikle onun da adetlerini ve hatirasını canlandırmış oluyordu."⁸²

⁷⁸ Süheyl Ünver, *Mahya Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1940, s. 1; Mustafa Uzun, "Kadir Gecesi", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 126-127.

⁷⁹ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul, 2005, 357; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s. 88; Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964, s. 110; Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara, 1992, II, 163.

⁸⁰ Erdem Yücel, "Eski İstanbul Ramazanları", 14 Ekim 2004, www.kenthaber.com/Arsiv/Haber; Erdoğan Keskinç, "Osmanlı İstanbul'unda Ramazan", *Tarihte Ramazan*, s. 53.

⁸¹ Eskiden kayıklardaki çift kürek sayısı bir çeşit protokol derecesini gösterirdi. En fazla yani yirmi küreği bulunan on çifteler padişaha mahsustu.

⁸² Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, Tarihsiz, s. 89-90.

Görüldüğü üzere bugün olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bin aydan daha hayırlı olan Kadir Gecesi hem sarayı ile hem de halkıyla en özel şekilde kutlanmakta idi.

Mevlid Kandili

Mevlid, kelime itibarıyla "1-insanın doğduğu yer 2- doğma, dünyaya gelme 3- doğulan zaman"⁸³ anlamlarını taşımakla birlikte zamanla "Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan manzum eser"⁸⁴ olarak bir nazım türünün adı olmuştur. Ayrıca bu manzum eserlerin okunduğu törenler de zamanla "Mevlid" adını alır. Daha çok dini-didaktik mahiyette olan mevlidler mesnevi şeklinde yazıldığı ve konularının da müşterek olduğu bilinmektedir. Müslüman Arapların, Hz. Muhammed'in doğumunu kutlamak için onun ölümünden sonra herhangi bir tören düzenlediklerine dair bulgular mevcut değildir. Müslüman Arapların, Hz. İsa'nın doğumunu gösterişli törenlerle Noel şenliklerine dönüştüren Hıristiyanlara benzememek amacıyla böyle bir uygulamadan kaçındıkları düşünülmektedir.⁸⁵ Hz. Muhammed'in doğumunu daha sonraki dönemlerde Mısır'daki Fatimîlerin kutladığı biliniyorsa da bu amaçla düzenlenen kutlamalar, halka mal olmuş bir şenlik veya merasim olmaktan uzak, devletin ileri gelenleri arasında yapılan törenlerden ibaret olarak kalmıştır.⁸⁶ Ayrıca bu törenlerin düzenleniş amacı, özellikle Hz. Muhammed'in doğumunu kutlamanın ötesinde Şîî geleneği içerisinde Hz. Ali için yapılacak olan mevlid törenlerine zemin hazırlamaktır.⁸⁷ Zaten daha sonraki dönemlerde de Şîî geleneği içerisinde mevlid törenleri tutunamamış ve bunun yerini Hz. Hüseyin'in şahadetini konu edinen törenler almıştır.⁸⁸ Kerbelâ olayı ile Hz. Ali'nin doğumunun kutlanması arasında bir bağ görülmesi de Şîî Türk toplulukları zamanla Hz. Ali'nin doğumunu Nevruz bayramı üzerine aktarmışlardır. Öteden beri Azerbaycan ve İran Türkleri arasında Nevruz veya yılın son Çarşambası, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kutlanmıştır. Mevlidi günümüzdeki manasıyla, halkın katılımını da sağlayarak ve büyük ziyafetler ve şöenler tertipleyerek bir bayrama dönüştüren ilk hükümdar Selçuk Atabeklerinden Muzafferüddin Gökböri'dir. Onun zamanında yapılan bu törenlerde Türklerin geleneksel kutlama merasimlerinin çizgilerini görmek de mümkündür.⁸⁹ Bu dönemden sonra mevlid bütün İslâm âleminde yayılmış ve gösterişli kutlamaların yapıldığı bir tören haline gelmiştir.⁹⁰ Burada İslâm âlemi ifadesiyle daha ziyade

⁸³ Mehmet Zeki Pakalın, *Age*, II, 522-523; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Yay. Haz. İsmail Karagöz, Ankara, 2005, s. 440; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1993, s. 760; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Haz. İlhan Ayverdi, İstanbul, 2005, II, 2048.

⁸⁴ Ferit Develioğlu, *Age*.

⁸⁵ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 481.

⁸⁶ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, Trc. Zeki Megamiz., İstanbul, 1978, V, 250.

⁸⁷ Nihad Sami Banarlı, *Age*, s. 481.

⁸⁸ Günay Kut, "Anadolu'da Türk Edebiyatı", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, (Komisyon), İstanbul, 1999, I, 31-32.

⁸⁹ Nihad Sami Banarlı, *Age*, s. 481.

⁹⁰ Nihad Sami Banarlı, *Age*, s. 481.

Anadolu sahası ve diğer bazı İslâm ülkelerinin kastedildiği düşünülmektedir. Nitekim Azerbaycan ve Orta Asya Türklerinde mevlid bilinmemektedir. Osmanlılarda ilk mevlid okuma merasimi 1589 yılında III. Murat döneminde icra edildiği öğrenilmektedir.⁹¹ Bir başka kaynağa göre ise Osmanlı İmparatorluğu'nda mevlid törenleri Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin yazıldığı tarih olan 812 (1409-1410)'den sonraki yıllarda başlar.⁹² Diğer bazı çalışmalarda ise 'Mevlid törenleri' olarak ifade edilen bu güne özel uygulamaların ve törenlerin Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566) döneminden itibaren saray protokolünde yer almaya başladığı, III. Murat (1546-1594) zamanında tamamen resmileştiği de ifade edilmektedir.⁹³ Bu eserin yazılışından sonraki dönemlerde mevlid törenleri yeni bir içerik kazanmaktadır. Artık bu törenler daha önceki törenlerde olduğu gibi içerik olarak "vaazlar ve nutuklarla"⁹⁴ sınırlı kalmamış, törenin anlamına uygun manzum eserlerin belirli makamlarla okunduğu meclislere dönüşmüştür. Hatta bu manzum eserlerin belirli sazlar eşliğinde icra edildiği dönemler de olmuştur.⁹⁵ Ayrıca, mevlidin sadece mevlid kandillerinde değil, doğum, ölüm, düğün, sünnet gibi merasimlerde de okunması adet olmuştur.⁹⁶

Mevlid törenleri, günümüze kadar uzanan tarihî seyri içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak çeşitli ilâhi ve kasidelerin de belirli ezgilerle okunmasıyla zenginleşmiştir. Bu törenlerin günümüze kadar geçirdiği değişikliklerin belki de en önemlisi icra ortamlarında ve işlevinde meydana gelen değişimdir. İlk önceleri sadece Peygamberin doğumunu kutlamak veya onun üstün meziyetlerini anlatarak onu anmak amacına yönelik olarak oluşan ve bu nedenle kandil gecelerinde belirli ortamlarda icra olunan bu törenler zamanla Anadolu'nun her köşesine yayılmış ve çok değişik amaçlarla çok değişik ortamlara icra edilir olmuştur.⁹⁷

Bu anlayış içinde gerçekleştirilen faaliyetlerde çocuk, genç, orta yaşlı, yaşlı, sağlıklı, hasta, özürlü, tüccar, esnaf, öğrenci, öğretmen, ilim adamı, mahalli yöneticiler, din hizmetlileri, bunun dışında kalan asker ve sivil bürokratlar, özetle her yaş grubundan insanlar Peygamber sevgisi etrafında bir araya gelirler, dayanışma içinde mutlu ve huzurlu olurlardı.⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî bir mevlid bayramının teşekkülü konu-

⁹¹ Ahmet Aymutlu, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul, 1995, s. 51; Ahmed Özel, "Mevlid", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 477.

⁹² Kâmil Toygar, *Türkiye'de Mevlid Çevresinde Meydana Gelen Folklorik Unsurlar*. II. Milletlerarası T.F.Bild. c. IV, Ankara, 1982, s. 518-519.

⁹³ Hacer Aktaş, *Agt.*, s. 25; Necla Pekolcay, *Age*, s. 11.

⁹⁴ Kamil Toygar, *agm*, s. 521.

⁹⁵ Kamil Toygar, *agm*, s. 527-529.

⁹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, İstanbul, 1995, s. 247; Kamil Toygar, *agm*, s. 520-521; Necla Pekolcay, *Age*, s. 24-25; Hacer Aktaş, *Agt*, s. 60-61.

⁹⁷ Kamil Toygar, *Agm*, 527-529.

⁹⁸ Hüseyin Algül, *Mübarek Gün ve Geceler*, İzmir, 2004, s. 35; Fuzuli Bayat, Muhammet Nurullah Cicioğlu, "Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2008, s. 2-3.

sunda kesin bir bilgi yoktur. Bazı kaynak eserler, Süleyman Çelebi'nin meşhur eseri Mevlid'i yazdığı tarihten sonra bahsetmektedirler. Bazı kayıtlara göre de Mevlid ihtifâli, III. Murad devrinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na girmiştir (995/1587-1588).⁹⁹ Bazı vakfiyelerdeki kayıtlardan hareketle bunu Osman Gazi'ye kadar götürülenler varsa da genel görüş bu törenlerin Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren saray protokolünde yer almaya başladığı ve III. Murad zamanında resmîleştiğidir. Selânikî'nin kaydına göre, Sigetvar seferi sırasında (974/1566) Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatının saklanmaya çalışıldığı bir ortamda padişahın otağında 12 Rebiü'l-evvel gecesi Mevlid okunmuş, ertesi gece de sadrazamın çadırında tekrarlanmıştır. Yine Selânikî'den öğrendiğimize göre, 12 Rebiü'l-evvel 996/10 Şubat 1588 tarihinde Resul-i Ekrem'in doğum günü münasebetiyle padişah III. Murad'ın bütün minarelerde kandil yakılmasını ve camilerde, mescidlerde mevlid okunmasını emrettiği öğrenilmektedir.¹⁰⁰ İngiliz seyyah Charles White'ın 1850'li yıllarda yaptığı İstanbul seyahatini anlattığı çalışmasında, Mevlid kandili için, bu günün Sultanın devlet töreniyle Sultan Ahmet Camiine vardığı günlerden biri olduğunu ifade eder, ve diğer mübarek gecelerde kamusal kutlamalardan söz edilemeyeceğini beyan eder.¹⁰¹

Mevlid törenlerini; saray, konak ve evlerde yapılanlarla, padişahın katıldığı mevlid alayı denilen merasim yürüyüşünün ardından bir selâtin camisinde yapılanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür.¹⁰²

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Mevlid törenleri Es'ad Efendi'nin eserinde tafsilatıyla anlatılmaktadır.¹⁰³ Kısaca ifade etmek gerekirse, Topkapı sarayındaki törenler Ağalar Camii ve Çinili Köşk'te, sonraki yıllarda ise başta Sultan Ahmet Camii olmak üzere Eminönü Valide Sultan, Eyüp Sultan, Beyazıt, Nusretiye ve Yıldız camilerinde gerçekleştirilmiştir. Mevlid gününden önce protokole dahil devlet adamlarına davetiyeler gönderilir, ne zaman hangi camide bulunacakları bildirilerek davetlilerin tören kıyafetleriyle belirtilen camide bulunmaları sağlanırdı.¹⁰⁴ Padişahın mahfel-i hümayuna gelmesi, cemaate özel bir işaretle bildirilince, cemaat hep birden ayağa kalkar ve yine işaretle oturdular. Mevlidin okunup bitmesinden sonra, padişah vükelaya, kürsi şeyhlerine, mevlidhanlara, müezzinlere ve diğer gerekenlere hil'atler giydirir, şeker ve şerbetler dağıtırdı. Bu merasim her sene, Mekke-i Mükerrreme Emiri tarafından müjdecî başı ile gönderilen, sadâkatini bildiren bir mektubun reisülküttab tarafından padişaha verilmesi ile devam eder, mektubun açılıp okunmasından sonra, Emir tarafın-

⁹⁹ Es'ad Efendi, *Usûl-i Atika-i Teşrifât-ı Devlet-i Osmâniye*, s. 11.

¹⁰⁰ Mehmet Şeker, "Mevlid", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 479.

¹⁰¹ "İngiliz Seyyahın Gözüyle Osmanlıda Dinî Merasimler", Çevr. Mustafa Akgündüz, *Tarihte Ramazan*, s. 148.

¹⁰² Mehmet Şeker, *agm*, s. 479.

¹⁰³ Mevlid törenlerinin detayı Ek:III'de Esad Efendi'den aynen aktarılmıştır. Bkz. Esad efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, Açıklamalarla Sadeleştiren Yavuz Ercan, İstanbul, 1979, s. 21-26.

¹⁰⁴ Mehmet Şeker, *agm*, s. 479.

dan gönderilen nefis hurmaların camide bulunanlara dağıtılması ile son buldu.¹⁰⁵

Mevlid'in resmi törenle kutlanması 1910'dan itibaren kanunla kabul edilmiş ve bu törenlere Cumhuriyet'in ilanına kadar devam edilmiştir.¹⁰⁶

Sarayda veya padişahın katılımıyla camide büyük törenlerle ve çok pahalı hediyelerin dağıtımından sonra okunan mevlidlerden başka hemen her devlet adamının ve zenginın konağında, camilerde, mescidlerde ve halktan kimselerin evlerinde de mevlid okutulmakta idi. Abdülaziz Bey, (1850-1918) kendisinin de içinde büyüdüğü konakta geçen mevlid kandillerini şöyle aktarmaktadır: "Hz. Peygamberin doğum hikayesi daima geceleri okunduğu için o gece tezkereler yazılarak davet edilen misafirlere mükellef yemekler hazırlanır, sofralar kurulur ve üzerlerinde her çeşit meyve bulunurdu, ayrıca ev halkıyla misafirlere yetecek sayıda renkli kağıt külahlar içinde elvan şekerleri hazırlanırdı. Konağın üst kat sofasının iki yanına pamuk şilteler ve üzerlerine kenarları sırma saçaklı kırmızı Trablus ihramları serilirdi. Sofanın ortasında üzerine şal geçirilmiş bir minderle önüne sedef işlemeli, üstü ağır bir şalla örtülü bir rahle, iki tarafına iki büyük gümüş şamdan ve biraz uzağa da sırma işlemeli örtülerle kaplı iki küçük sehpa üzerine gümüş buhurdanlar yerleştirilirdi. Sofanın karşısına hanımlar için boydan boya kafes çekilir, arkasına yine şilteler serilirdi. Akşama doğru avizeler ve billur kandiller yakılır, davetliler geldikçe takım takım odalara alınarak önce kahve çubuk ikram edilir, ardından yemeğe kaldırılırlardı. Yatsı vakti gelince, sofada cemaatle namaz kılınır, ev sahibi ve misafirler önceden hazırlanan şilteler üzerine, mevlidhan rahlenin önündeki mindere, tevşihhanlar da yarım daire halinde onun önüne oturlardı. Bu arada ev halkı ve hanımlar da yerlerini alırlar, buhurdanlar yakılır ve mevlid-i şerif kıraatine başlanırdı. Ara verilen yerlerde tevşihhanlar na't-ı şerif ve ilahiler okurlardı. Mevlid sonuna kadar diz çökmüş durumda sessizce dinlenir, sıra Hz. Peygamber'in doğum anına gelince ayağa kalkılır ve salâtu selâm getirilerek tekrar oturulurdu. Ardından konağın hizmetinde bulunan ağalar gümüş gülabdanlardan dinleyenlerin ellerine sırayla gül suyu serper ve önlerine bağladıkları elvan futalar içindeki şeker külahlarını ikişer ikişer dağıtırlardı. Kapaklı elmastaşlı bardaklarla şerbet ikramının ardından mevlidin okunması sona erince kahve ve çubuklar içilir, ardından herkes evine giderdi. Mevlidhana ve tevşihhanlara ayrı ayrı atıyyeler verilir ve uzakta oturanlar o gece konakta misafir edilirdi. Mevlidhana atıyyeden başka sırma başlı beyaz bir çevre ile bir mintanlık kumaş verilmesi de adettendi".¹⁰⁷

Mevlid Kandili, Osmanlı İmparatorluğu'nda en canlı kutlanan mübarek ge-

¹⁰⁵ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, Neşreden, Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul, Tarih-siz, (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 152.

¹⁰⁶ Necla Pekolcay, Age, s. 15.

¹⁰⁷ Ahmed Rasim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul, 1325, I, 40-43; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, Terc. Zeki Muğâımız, İstanbul, 1330, V, 25; Ali Seydi Bey, Age, s. 151-152; Abdülaziz Bey, Age, s. 247-248; Abdülkadir Özcan, "Osmanlılar'da Kandil Geceleri", *Tarih ve Medeniyet*, S. 6, İstanbul, 1994, s. 45-46; Mehmet Şeker, agm, s. 479-480.

ceydi denebilir. Bunda bu geceye ait anekdotların diğerlerine oranla daha fazla olmasının da etkisi olsa gerektir. Bu gün de bütün kandiller kutlanmaktadır, ancak Mevlid Kandili, “Kutlu Doğum” programları ile yurt çapında ve yurt dışında çeşitli etkinlikler ile Hz. Muhammed’in daha iyi anlaşılması ve nesillerden nesillere aktarılması için icra edilmektedir.

Mi’rac Gecesi/Kandili

Dinî hayatı çok farklı gelenekler ile zenginleştirerek yaşayan ve yaşatan Osmanlı İslam Kültürü’nün izlerini takip ederken karşımıza çok manidâr uygulamalar çıkmaya devam etmektedir. Bunlardan biri de Mevlid benzeri, Mi’rac kandilinde mi’raciye okuma âdetidir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda Nâyi Osman Dede’nin mi’raciyesinden bahsedilmektedir. Aktarıldığına göre bir kandil gecesinde Şeyh Mehmed Nasuhi Efendi, Üsküdar Doğancılar’daki tekkesinde Nâyi Osman Dede’den mevlid gibi okunmak üzere bir mi’raciye yazıp bestelemesini istemiş, bunun üzerine Osman Dede kaleme aldığı eserini segâh, müstear, dügâh, nevâ, sabâ, hüseynî, nişâbur makamlarında yedi bölüm (hâne) halinde besteleyip ilk defa burada okumuştur.¹⁰⁸

Nâyi Osman Dedenin Mi’raciyesi Mi’rac kandilinde veya ertesi gün cami, Mevlevihane ve tekkelerden başka diğer bazı yerlerde de icra edilmekte idi. Namazın ardından bir hafız İsrâ suresinin baş kısmını okur, Fatiha’dan sonra iki mi’rachan birbirine bitişik iki kürsüye çıkarak eser müştereken icraya başlanırdı.¹⁰⁹ Nâyi Dede’den 300 yıl sonra Galata Mevlevihanesi’nde ilk kez okunduğundan bahseden haberde, Osmanlı’da mi’raciyyenin nasıl kıraat edildiğine değinilmektedir. “Mi’raciye her yıl miraca tesadüf eden sabah bir çok dergâhta, Şehzade Camii’inde, Hazreti Sünbül Dergâhı’nda, Yenikapı Mevlevihanesi’nde, ayrıca Merkez Efendi’de, Hüdâyi ve Nasûhi dergâhlarında Kâdirihâne ile diğer tekkelerde okunmakta idi. Mi’raciye her biri ayrı makamda bestelenmiş, ‘Bahir’ adı verilen altı bölümden oluşuyor. Bahirler arasında eseri süsleyen, güfteleri Arapça ve Nasûhi Efendi’ye ait olan ‘tevşihler’ bulunuyor. Eseri, bitişik iki kürsüde yer almalarına itina edilen ve aynı üstaddan meşk etmiş iki kişi birlikte okur, kürsülerin altında oturan zâkirler her bahirden önce mi’raciyyeye mahsus ve usulle bestelenmiş tevşih ilahilerini söylerlerdi. Her mısranın sonunda “sallû aleyhi” denir ve 6. bahir esnasında Münacaat’a kadar her mısranın sonunda “mine’s-salât” (bizden salâtu selam olsun) diye terennüm edilirdi. Münacat esnasında her mısranın sonunda zâkirler tarafından “ikbel ya Mücib (Dualarımızı kabul et ey dualara icabet eden) denilirdi. Böylece

¹⁰⁸ Mustafa Uzun, agm, s. 137.

¹⁰⁹ Cemâleddin Server Revnakoğlu, “Üsküdar’da İkinci Mirciye Töreni Münasebetiyle: Mirâciye ve Mevlid”, *Vakit (Yeni Gazete)*, 3 Haziran 1951, Aynı Yazar, “Mirâciye’nin Diktefon’a Okunması, Münasebetiyle, Kutb-i Nâyî Şeyh Osman Dede ve Mi’raciyesi I”, *Yeni Tarih Dünyası*, II/15, İstanbul, 1954, s. 615-616, 634; Aynı Yazar, “Eski Klasik Tasavvuf Edebiyatımızda Mi’raciyeler II”, *Yeni Tarih Dünyası*, II/16, İstanbul, 1954, s. 658-659.

mi'raciyye son bulurdu.¹¹⁰»

Aşçı İbrahim Dede'nin hatıralarında yer alan 1867 yılında Erzincan'da mi'rac kutlamalarıyla ilgili bilgiler bu geleneğin Anadolu'ya da ulaştığını göstermektedir.¹¹¹ Vakıf kayıtlarından mi'raciyye okunması için özel vakfiyelerin tanzim edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1189/1775 tarihli vakıf kaydında Bayramiyye tarikatına bağlı Himmet Efendi Tekkesi'nde bir mi'raciyye yazıp bestelenerek mi'rac kandilinde okunması için tahsisat ayrıldığı belirtilmektedir. Bursalı Safiye Hanım'ın bu konudaki vakfiyesi ise 1888 tarihidir.¹¹² Sultan Reşad tarafından Yenikapı Mevlevihanesi'nde mi'raciyye okunması için vakıf yapıldığı da bilinmektedir.¹¹³

Ayrıca bu özel günün Osmanlı Medine'sinde 'Hacc-ı Nebi' kutlamaları yâd edildiği aktarılmakta, Haremeyn ahaliyle yapılan görkemli kutlamalardan bahsedilmektedir.¹¹⁴

Berat Kandili/Gecesi

Berat kandili, belki kendisine yüklenen anlamından olsa gerek daha ferdi yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bu sebeple bu geceye özel etkinlikler diğerlerine nazaran daha az aktarılmıştı. III./IX. yüzyılda yaşayan Fakihi Mekke'de Berat gecesinin kutlanmasıyla ilgili bilgi vermektedir. Buna göre Mekke halkı Mescid-i Haram'da namaz kılmak, Kâbe'yi tavaf etmek ve Kur'ân-ı Kerîm okumak suretiyle geceyi ihyâ ederdi. Fakihi'den üç asır sonra Mekke'yi ziyaret eden İbn Cubeyr de benzer bilgiler vermektedir. V/XI. yüzyılın ortalarından itibaren Şam'daki Emeviyye Camii'nde Berat gecesinde kandiller yakılmış, bunu bid'at olarak değerlendiren birtakım fetvalara rağmen, bu adet bir süre devam etmiştir. İbn Kesîr, Berat gecesinde halka tatlı dağıtma geleneğini ilk başlatan kişinin Selçuklu veziri Fahrülmülk olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

Kandil gecelerinin haremde de çok hareketli geçtiği aktarılmaktadır kroniklerden. Kandil tebriklerinin, özellikle son zamanlarda, bunun için hazırlanan salonda yapıldığı ifade edilmektedir. Berat gecesinin haremde nasıl kutlandığı "Salonlarda kadınlar için de kafesler hazırlanır ve davetli kadınlar ile birlikte kadın efendiler ve sultanlar yerlerini alırlardı. Mevlid okunur, dualar edilir ve bitince padişah kalkardı. Padişah oradan hareme geçer ve harem kadınlarının tebriklerini kabul ederdi. Berât kandilinde Mahfil-i Şerif, kızlarağası ve harem

¹¹⁰ Musa İğrek, "Galata Mevlevihanesinde 'Miraciye'", 22.08.2006, www.moralhaber.com

¹¹¹ Reşad Ekrem Koçu-Mehmed Ali Akbay, Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser: Hatıralar, Aşçidede İbrahim, İstanbul, 1960, s. 62-63.

¹¹² Mustafa Kara, "Mîrac, Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hatun'un Vakfiyesi" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII/ 7, Bursa, 1998, s. 38.

¹¹³ Mustafa Uzun, Agm, s. 138.

¹¹⁴ Hüseyin Vassaf, *Mevlid Şerhi (Gülzâr-ı Aşk)*, Hzly: M. Tatçı, M. Yıldız, K. Üstüner, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, s. 440, 442, Musa Hub, "Osmanlı Medine'sinde Mi'rac Mevsimi 'Hacc-ı Nebi Geleneği'", 05.01.2008, <http://blogcu.com>

¹¹⁵ Nebi Bozkurt, Agm, s. 301. (Fakihi, Ahbâru Mekke, Beyrut 1414, III, 64 ve İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 7'den naklen)

ağalarının tekbir sesleri arasında haremın bahçesine getirilir bırakılırdı. Mahfil-i Şerifi bütün sultanlar, kadın efendiler ve kalfalar ziyaret ederlerdi. Ertesi günü surre alayı tertiplenirdi.”¹¹⁶ şeklinde anlatılmaktadır.

Anlaşıldığı üzere kutsallık atfedilen bu mübarek geceler Osmanlı Devleti’nde anlamlarına yakışır şekilde kutlanmakta idi. Bunların bazıları bu gün de devam ettirilmektedir. Kanaatimizce önemli olan bu gecelerin İslâm’ın aslından olup olmadığını, bid’at olup olmadıklarını sorgulamak olmamalı, bu özel gecelerin zengin fakir, herkesi şamil güzelliklere ve iyiliklere vesile olmasıdır.

Regâib Kandili

Hız Muhammed’in anne rahmine düştüğü gece olduğuna inanılan bu gecenin Recep ayının ilk Cuma gecesi kutlandığına değinilmişti. Bu gece ile ilgili de Mirac kandilinde olduğu gibi çok fazla bilgiye sahip değiliz. Bu gecenin kandil olarak kabul edilmesinin 480/1087-1088 tarihinde ilk olarak Bağdad’da başladığı ifade edilmektedir. Şiilerin ‘Eyyâm-ı Aşûra, İyü’z-Zehra, Vilâdet-i Eimme’ gibi ünlü mehrecanlardaki (festival-bayram) taşkınlıklara karşılık olmak üzere Sünni ulemanın kandil gecelerinin ihyası yolunu tuttıkları yaygın kanaattir.¹¹⁷

Regâib gecesinde de diğer mübarek gün ve gecelerde olduğu gibi Mevlid okunmuştur.¹¹⁸ Bursalı Safiye Hanım ve damadı Mustafa Rakım Efendi’nin 1888 yılında bazı kandillerin yanı sıra Regâib gecesinde de Mevlid okutulmak üzere vakfiye hazırlattıkları aktarılmaktadır.¹¹⁹

Mi’rac gecelerinde okunmak üzere Mi’raciyye yazılıp bestelenmesinden sonra Regâib gecelerinde Regâibiyye okuma adeti başlamış ancak mevlid, naat ve hatta mi’raciyye kadar yaygınlaşmamıştır. Türünün tek örneği olan ‘Matlau’l-Fecr’ ile temsil edilen bu eşsiz eser XVIII. asır mutasavvıflarından Salâhi mahlaslı Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (ö.1197/1782)’ye aittir.¹²⁰

Bunların dışında bu geceye özel bir uygulama veya törenden bahsedilmemektedir. Bu yapılmadığı anlamına gelmemekle birlikte, Mevlid ve Kadir gecelerinde icra edilen tören ve kutlamalar kadar yaygın olmadığını düşündürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, özel önem atfedilen kandil gecelerinin ilanından başlayarak, camilerin bu gecelere özel müştemilatının sağlanmasına, top atılmasından, bu özel gecelerin feyzinden faydalanmak isteyen cemaate vaiz

¹¹⁶ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, İstanbul, 2005, s. 356.

¹¹⁷ İsmet Parmaksızoğlu, “Regâibiyye”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1978, XXVII, 259; Mehmet Akkuş, “Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhi’nin Matlau’l-Fecr’i”, *AÜİFD*, XXXII, s.130.

¹¹⁸ Nuri Özcan, “Mevlid”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 484.

¹¹⁹ Mustafa Kara, “Mi’râc Mi’râciyye ve Bursalı Safiye Hatun Vakfiyesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, S. 7, Bursa, 1998, s. 30.

¹²⁰ Mehmet Akkuş, *Agm*, s. 132; Cemaleddin Server Revnakoğlu, “Mi’râciyye Nasıl Kaleme Alındı?”, *Yeni Tarih Dünyası*, İstanbul, 1954, II, S. 18, s. 766.

görevlendirilmesine kadar, çok çeşitli alanlarda hem kibâr takımıyla hem halk takımıyla birlikte elele kutlanmasına özen gösterilmiştir.

Camilerin aydınlandığı kandel gecelerinde kalplerin de nurlanması için vesile olan bu kutlu zamanlar Osmanlı'da kutlandığı gibi olmasa da, özellikli gecelerden sayılması, özel anlamlar verilmesi ve bazı adetlerin sürdürülmesi ile yaşatılmaya devam etmektedir. Önemli olanın, bu kutlu zamanların bid'at olup olmadıklarını tartışmak olmayıp, milletimizin ortak ruha sahip olmasına vesile olan bu özellikli anların iyiliklere ve güzelliklere vesile olmalarına özen göstermek olduğu kanaatindeyiz.

EKLER

Ek: 1

Rü'yet-i Hilâl

"O akşam mahdumları Halit Molla Beyefendi ile beraber fakir de kapıda bulundu. Doğrusu et'ime gayet nefis ve mazbut olmakla beraber teferruatı dahi mükemmeldi. Herkes ikram ve it'am olundular. Ba'de't-taâm misafirler dairenin büyük odasına alındılar. Ol vakit odanın mefruşatı henüz sandalye ve kanape tahavvül etmemiş ve tarz-ı kadimi vechile sedirler çuha maket ve çatma yastıklarla mefruş bulunmuş olduğundan kablari renk renk kürkleri içinde yeşil ve beyaz imamelî uzun kır ve beyaz sakallı yüksek mevkiler sahibi rical-i mülkiyenin bu sedirler üzerinde kimi dizini dikmiş, kimisi diz çökmüş, kimi de bağdaş kurmuş oldukları halde vakurâne oturup uzun çubuklarının dumanlarını savurarak arzettikleri manzara hakikaten pek hoş ve mehabetli idi.

İstanbul zahmetsizce hilali görebilmek kabil olan mevkiler Harbiye Nezareti meydanında kain Harik Kulesi ve Süleymaniye ve Fatih ve Cerrahpaşa ve Sultan Selim ve Edirne kapı Cevami-i Şerifeleri minareleri olduğundan buralara gönderilmiş olan mürettep memurlar ve bu memurlara refakat eden Cevami-i hilal-i ramazan-ı şerifi görenler geldikleri heyeti mevcudeye arz ve ima olunması üzerine iki adam odaya duhul ettiler. Bir dava tasviri muktazı olduğundan teşkil-i tarefeyn vaki oldu. Biri diyerinden semeni-1296- sene-i kameriyesi şaban-ül muazzamının selhine (sonuna) değin müeccel olmak üzere bundan akdem malımdan iştira ve tesellüm etmiş olduğu bir adet mercan tesbih semeninden şu zat zimmetinde yüz kuruş alacak hakkım vardır. Bu gece sene-i mezkure ramazan-ı mübarek-i guresi (birinci gün) ecel-i mezkur hulul etmiş olduğu halde alaçağım olan meblağ-ı mezkuru bana eda ve teslimi kible-i şer'iden müddeialeyh mumailiyhe tenbih olunmak matluptur deyu dava eyledi. Müddeialeyh olan diyer zat dahi filhakika müddei-i mümaileyhe vakt-i mezkure deyin müeccel olarak zimmetinde cihet-i mezkureden ol miktar kuruş deyni olduğunu ikrar edip fakat ecel-i mezkurun hululünü inkar etmesi üzerine Kadı Efendi müddeiden hulul-i ecel davasına şahit istedi. Hilal-i Ramazan-ı Şerifi görenler huzura gelip müddeialeyh'in yüzüne karşı bu akşam ezandan üç dakika sonra minareden hilal-i mübareki bizler ra'yelayn müşahede ettik, bu gece 1296 senesi ramaza-

nının guresidir, biz şahadet ederiz deyu heyet-i hakime huzurunda şahadet eylediler. Şahitlerin isticvabına pek ziyade dikkat ve itina olunduğundan hatta bir aralık vaki olan teklif-i Şeyhülislami üzerine ol vakit Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye Nezaretinde bulunan sudurdan ve efadılı ulemadan Halit Efendi hilalin vaziyeti hakkında şahitleri gayet müddekikane isticvap eyledi. Badehu tezkiye naibi ve sair memurlar marifetleriyle sırren ve alenen şahitlerin tezkियeleri icra ve adil ve makbulu'ş-şahade oldukları tarafeyn müvacehesinde inha olduktan sonra Kadı Efendi (Gurre-i Ramazan sabit oldu. Müddei'nin iddia eylediği teşbih semeninden borcun olduğunu mukir olduğun yüz kuruşu müddeiye eda et) deyu müddeilayh'e tebliğ edildi:

Muhakemenin icrasına bed' olunduğu zaman Bab-ı Fetva'nın büyük kapısı sedd ü bend olunup muhakemenin hitamıyla ilamın suduruna deyin sübut-i ramazan hakkında harice bir guna ifşaatta bulunmasına dikkat olunduğundan hatta sübut-i ramazana intizar eden Süleymaniye Camii Şerifi mahyacı başısı dahi kapıda alikonularak vakayi katibi tarafından cereyan eden muhakemeyi ve hükm-i vakı natik tanzim olunan ilam mahkemenin sicilli-i mahsusasına kaydolduktan ve bir de gurre-i ramazan birru'ye sabit olduğundan o gece keyfiyetin ilan edilmesi ve ferdası günün ramazan olacağına Atebe-i Ulya'ya bildirilmesi hakkında diğer bir kıt'a ilam-ı şer'i tanzim ve Kadı Efendi tarafından tahtim edildikten sonra kapının küşadına ruhsat ve mahyacı başı tarafından dahi tahta kutu derununda bulunan kandil ile dairenin Binektaş'ından Süleymaniye Camii Şerifi minaresinde intizar eden kandilcilere işaret ita edildi. Birinci ilam mahkemede hıfzedildiği gibi ikinci ilamda Atebe-i Ulya'ya arz olunmak üzere olbatta taştir olunan tezkire-i fetvâpenahi'ye leffen ve Vakayi' Katibi Efendiye teslimen Sadrazam tarafına isrâ kılındı.

Vakayi katibinin rekaketine mahkemenin muhızır başısı ile birkaç çuhadar tefrik olunarak hayvanlara rakiben azimet ettiler.

Yakın zamanlara kadar sadrazamlar bu suretle giden vakayi katiplerine ve maiyetlerine hediyeler ve akçalar ita ederlerdi. Hatta mekteb-i Nüvvab Müdürlüğünden irtihal eden sudurdan Osman Efendi'nin vakayi katipliği zamanında Ali Paşa merhumdan elli altın aldığını hikaye etmişti.

Süleymaniye Camii kandilcileri aldıkları işaret üzerine minareleri tenvir etmiş ve anı müşahede eden diğer minarelerde de kandiller yanmış ve bekçiler davullarını çalmaya başlayıp sübut-ı ramazan bu suretle ilan edilmiştir.¹²¹

Ek: 2

Ramazan-ı şerifin başlaması hakkında Sadrazamın padişaha yazdığı arz:

“Atufetlu Efendim Hazretleri,

İstanbul kadısı faziletlu efendi hazretlerinin leffen irsal-ı suy-i valaları kılı-

¹²¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan, Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001, s. 233-234

nan i'lamı gurre-i şa'ban-ı şerifin yevm-i saliden mazbut olmasıyla gelecek sali akşamı yani Çarşamba gecesı rü'yet-i hilal vaki olmadığı takdirde tekmi-i selasin itibariyle Perşembe günü gurre-i Şehr-i ramazan-ı mağfiret-nişan olacağı mübeyyin olmağla muvafık-ı emr ü ferman-ı cenab-ı zillu'llahi buyurulur ise ber müceb-i i'lam ta'yin idecek ruz-ı mesud-ı ramazan-ı şerifin i'lanı için leyle-i mübarekesinde bi'l-cümle cevami ve mesacid-i şerife minaratu ikad-ı kanadil ile tezyin ve tenvir olunacağı ve cenab-ı müstean veli ni'met-i bi itminanımız padişah-ı adimü'l-akran efendimiz hazretlerini müşahede-i asar-ı bi nihayesiyle ba kemal şevket ve ikbal, envar-ı bahş-i erike-i hilafet ve saltanat ve iclal buyurması deavat-ı ma'ruzasının tekrarıyla tezyin-lisan rikkiyet kılındığı beyarıyla tezkire-i senaveri terkım kılındı efendim. 27 Şa'ban 1298-12 Temmuz 1297"¹²²

Ek: 3

Mevlid Törenleri (Esad Efendi'den Naklen)

"Rebiü'l-evvel ayının onikinci günü Sultan Ahmet Camiinde okunacak mevlide çağırılacak vezirlerin davetiyeleri saat belirtilerek, kethüda bey tarafından yazılıp gönderilir. Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, ulemanın ileri gelenleri ve üç nefer şeyhin defteri birkaç gün önceden gönderilir. Defter gereğince davetiyeleri tahvil kaleminden yazılır ve bir gün önce çavuşbaşı ağaya teslim edilir. Mîr-i alem ağaya ve bütün kapıcıbaşı ağaları temsilen başkapıcı ağaya, rikâb-ı hümayun ağalarına, yeniçeri ağasına, ocak ağalarına, defterdara, tevkîye, defter eminine, şıkkeyn efendilere çavuşbaşı ağa tarafından davetiyeleri yazılır ve bunlar divan çavuşları ile gönderilir. Mevlide gelecek müderrislere de İstanbul kadısı tarafından davetiyeleri yazılıp gönderilir. Şeyhülislamın mevlid günü kaçta geleceğini gösteren pusula, reisülküttap tarafından yazılır ve kisedarlar ile bir gün önce gönderilir. Mevlid günü haberci çavuş da yine şeyhülslama gönderilir.

Mevlid günü seher vakti, yukarıda sözü edilen devlet adamları kararlaştırılan saatte gelirler. Şeyhülislam "örf" denilen bir sarık ve mevsim gereği beyaz bir kürk giyerek mevlide gelir. Vezirler kallâvî sarık ve mevsime göre erkân kürk veya ferace giyerler. Bindikleri atlara "divan bisatlı" denilen ve özel günlerde kullanılan kıymetli eyerler konur. Ulema ve Müderrisler örf kavuk ve muvahhidî kürkler giyerler. Defterdar, tevkîi, kavuk ve erkân kürkleri veya ferace giyip bindikleri atlara "divan rahtı" adı verilen gümüşlü eyer takımı koyarlar. Herkes belirlenen saatte mevlide gelir.

Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile ulemanın önde gelenleri ve müderrisleri derecelerine göre mihrabın sağ tarafından minberin sonuna, oradan da sofa kenarıyla mahfel-i hümayuna doğru otururlar. Vezirler mihrabın sol tarafına koyulan seccadelere otururlar. Onların alt yanına yeniçeri ağası, defterdar, tevkîi, defter emini ve şıkkeyn efendiler, onların da arkasına mîr-i alem ağa, kapıcıbaşı ağalar, sipah, silahdar, cebecibaşı, topcubaşı, arabacıbaşı, dört bölük ağaları,

¹²² BOA. İrade Dahiliye, 66905 (27.Ş.1298/25 Temmuz 1881)

sipah ve silahdar katipleri ve kethüdaları oturur. Sıra geriye doğru devam ederek Haremeyn müfettişi, muhasebecisi ve mukataacısı ve bunların halifeleri ve kisedarları yerlerini alır.

Yeniçeri ağası selamlıktan gelince, önce sadrazama selam verir sonra yerine oturur. Eğer ordu seferde ise yeniçeri ağasının yerine sekbanbaşı geçer.

Bundan sonra gelen davetiyelerin camideki yerleri şöyledir; zağarcı ve saksoncubaşı ağalar, muhızır ağa, bostancılar odabaşısı ve yeniçeri yazıcıları minber kapısı önünden kürsüye doğru otururlar. Sultan Ahmet camiinin dört orta direkleri arasında kalan yere yeniçeri erleri sırayla dizilirler ve ayakta dururlar.

Eğer ordu seferde ise muhızır ağa ve başçavuş minber kapısı yanında ayakta dururlar. Bostancılar odabaşısı ve yeniçeri yazıcıları minber kapısı önünden kürsüye doğru dizilirler.

Kapıcıbaşları ağalar camiye gelmeden önce selimî kavuk ve mevsim gereği erkân kürk yahut ferace giyerek divan bisatlı eyerle eyerlenmiş atlara biner ve sarayın kapısına gelirler. Özel bir törenle padişahi saraydan alır, camiye getirirler. Âdet olduğu üzere yeniçeri ağası ve sözünü ettiğimiz kapıcıbaşı ağalar selamladıktan sonra yerlerine gelip otururlar.

Dört bölük ağaları görevli olarak İstanbul dışına çıktıkları zaman mevlide katılmazlar. Zaten camide devlet adamlarının oturacakları yerin dar olması sebebiyle kapıcıbaşı ağalara yer kalmaz. Bu yüzden 1768 Osmanlı Rus savaşından dönüşten beri sipah, silahdar ve bunların kethüda ve kâtiplerinin de mevlide katılma zorunlulukları kaldırılmıştır.

Şeyhülislam geldikten sonra sadrazam da kallavî sarık ve mevsime göre erkân kürk veya ferace giyip divan bisatlı atla gelir. Diğer devlet adamlarından reisülküttab ve çavuşbaşı ağa selimî kavuk ve mevsim gereği erkân kürk veya ferace giyer, divan bisatlı ata biner. Tezkireci efendiler ve mektubî efendi başlarına mücevveze denilen üstü geniş, ağzı dar bir sarık ve mevsime göre erkân kürk yahut ferace giyerler, kemer rahtlı diye adlandırılan, özel bir eyerle eyerlenmiş ata binerlerdi.

Divan-ı Hümâyün çavuşları ve ağalar mücevveze sarık ve feraceler giymiş olarak sadrazamın sarayından törenle camiye geldiklerinde orada bulunanların hepsi ayağa kalkarlar. Gelenler sofa sırasında olan ulemanın ortasından her iki yana selam vererek geçer ve mihrabın önüne konan seccadelere otururlar. Reisülküttab ve çavuşbaşı ağa, sadrazamın karşısında mahfel-i hümâyün tarafından önceden konmuş olan seccadelere, tezkireci efendiler ve mektubî efendi ise kürsü tarafından mahfel-i hümâyün altında otururlar.

Bu sırada teşrifatî efendi, teşrifat halifesi ve teşrifat kisedarı mücevveze sarık ve mevsime göre kürk yahut feraceler giymiş olarak buhurdanlar getirirler. Buhurdanlardan birini sadrazamın, birini şeyhülislamın, birini de vezirlerin önüne koyarlar. Padişahın gelmesine yakın teşrifatî efendi, halifesi ve kisedarları

ile buhurdanları kaldırırlar.

Buhurdanlar kaldırılırken müezzinler “Feth-i Şerif Suresi” okumaya başlarlar. Surenin okunması bittiği zaman padişahın mahfel-i hümayuna oturduğunu göstermek için kafesin küçük kapısı açılır. Kafes kapısı açılması ile birlikte orada bulunanların hepsi ayağa kalkarak saygıyla eğilir. Sadrazam ise seccadesinden aşağıda yer öper. Kafesin küçük kapısı kapandıktan sonra herkes yerine oturur.

Teşrifatî efendi mahfel-i hümayun altında, sadrazamın karşısında emre hazır olarak ayakta bekler. Müezzinler Ta’rif okuduktan sonra, önce Ayasofya şeyhi, arkasından Sultan Ahmet Camii şeyhi ve üçüncü olarak da nöbetli olan şeyh kürsüye çıkıp va’z verirler. Va’zını bitirip kürsüden inen her şeyhe darüssaâde ağası katibi eliyle ferace ve samur kürkleri giydirilir ve armağanlar verilir.

Darüssaâde ağası kâtibi eğer hâcegândan ise mücevveze sarık ve mevsim gereği erkân samur kürk veya ferace giyerek bu işi yapması gerekir.

Bu sırada her bir şeyh kürsüye çıktıkça vezirlere, alimlere ve orada bulunan diğer devlet büyüklere zülüflüler üç kez şerbet ve buhur verirler.

Şeyh efendiler kürsüden indikçe sadrazam tarafından verilen armağan çukurları, teşrifatî efendi eliyle koyunlarına konur.

Bütün bunlardan sonra birinci mevlidhan çıkıp biraz okuduktan sonra inerken yine darüssaade ağası kâtibi eliyle hil’at giydirilir. İkinci mevlidhan okumaya devam ederek:

Geldi bir ak kuş kanadiyle revan

Arkamı sıvadı kuvvetle heman

Beytini okuduğu zaman orada bulunan herkes ayağa kalkar. Müjdecibaşı Mekke Şerifi’nin mektubunu vermek üzere padişah mahfeli tarafında, perde arkasında önceden hazır bekler. Tam bu sırada teşrifatçı efendi, müjdecibaşını sadrazamın önüne getirip etek öptürdükten sonra mektubu teslim eder. Sadrazam, reisülkütuba mektubu almasını işaret eder. Çavuşbaşı ve teşrifatçı dışarıda kalıp, reisülküttâp, padişahın huzuruna girdikçe darüssaâde ağası perde dibinde karşılayıp mektubu alır. Sonra silahdar ağa ile birlikte bağını açıp kesesinden çıkarır. Darüssaâde ağası çıkardığı mektubu reisülkütuba verir, o da padişahın önünde okur. Mektubun okunmasından sonra darüssaâde ağası Harameyn nâzırı olması nedeniyle kendisine serâsere samurla kaplı kürk giydirilir. Arkasından reisülküttap ve müjdecibaşılara hil’atler giydirilir. Hil’atler giydirildikten sonra reisülküttap ve çavuşbaşı ağa birlikte gelip yerlerine oturur.

Mekke Şerifi’nin mektubu okunduktan sonra padişah, peşkir ağası ile Medine’den gelen hurmadan gümüş tabak içinde sadrazama bir miktar gönderir. Peşkir ağası ile birlikte teşrifatçı da gelir. Ağa selam verip döndükten sonra sadrazam hurmalardan bir iki tanesini yer. Birkaç tane de şeyhülislam efendiye verir. Kalanını dağıtması için teşrifatçıya işaret eder. Önce vezirler, arkasından Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, ulemanın yüksek sınıfı olan mollalar, yeniçeri

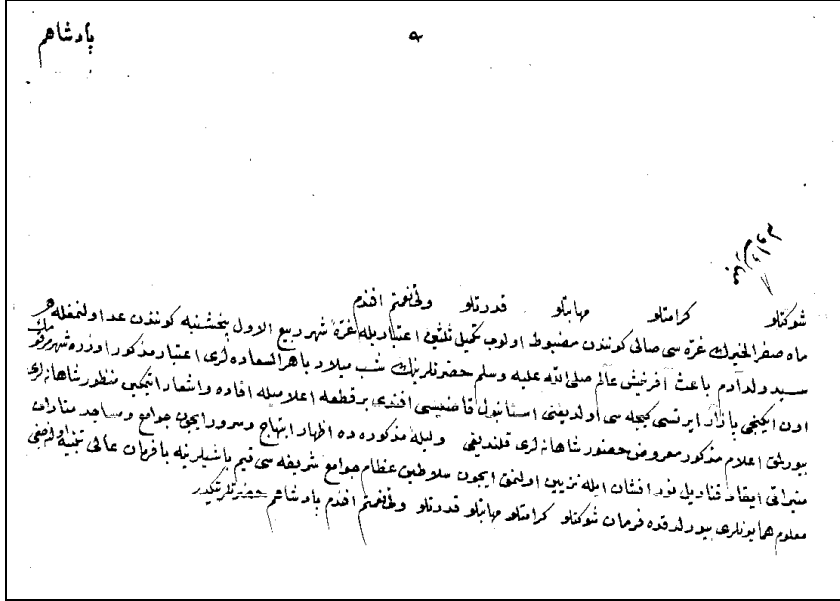
ağası, müderrisler sonra defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı, tevkîî, defter emini ve şıkkeyn efendilere birer tane dağıtılır. Boş tabak bostancı ağa karakulağı ile padişah mahfeli tarafında bulunan peşkir ağasına gönderilir.

Eğer sadrazam seferde ise Mekke Şerifi'nin mektubu Kaymakam Paşa'ya teslim edilir.

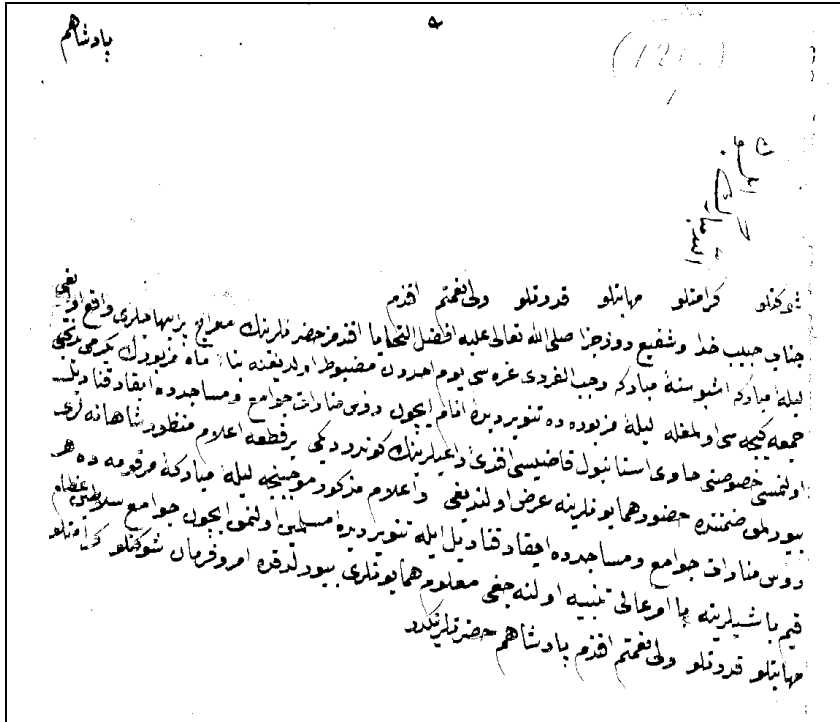
Padişahdan hurma getiren peşkir ağasına sadrazam tarafından yüz altın armağan verilmek eskiden beri olagelen bir gelenektir. Bir süredir bu armağanı beyaz akçe olarak bir çıkın içinde, sadrazam karakulağı'nın, padişah mahfeli yanında duran peşkir ağasına vermesi gelenek oldu. 1790 yılında kaymakam paşa tarafından peşkir ağasına 150 kuruş verilmiştir.

Bu arada ikinci mevlidhan okumasını bitirir, hil'atini giyer, armağanını alır ve üçüncü mevlidhan kürsüye çıkar. Üçüncü mevlidhan okumaya başlayınca Sultan Ahmet Camii mütevellisi sadrazama, Ayasofya Camii mütevellisi şeyhülislam ve diğer vakıfların mütevellileri vezirlere, bilginlere, defterdar, nişancı gibi diğer büyük devlet memurlarına ve ağalara ferace ve perişanlarını giymiş olarak şeker tablalarını getirip önlerine koyarlar. Daha sonra bu tablaları zağarcıbaşı, saksoncubaşı, muhızır ağa ve diğer ocaklılar kaldırır. Bu sırada üçüncü mevlidhan da kürsüden iner, hil'atini giyer ve armağanını alır. Mevlid duası tamamlandıktan sonra herkes evlerine giderler. Fakat sadrazam, şeyhülislam, vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı, tevkîî, defter emini ikinci ve üçüncü defterdarlar, cebecibaşı, topcubaşı ve arabacıbaşı ağalar düzenli bir şekilde dışarıda caminin merdivenleri dibindeki musluklar önünde atlı olarak padişahı selamlamak üzere hazır olurlar. Padişah mahfelinden çıkar ve at üstünde etrafına selam vererek geçer. Sadrazam, şeyhülislam ve diğerleri alkış tutup, padişahı uğurlarlardı. Arkasından buna benzer bir tören sadrazama yapılır, ve o da sarayına dönerdi. Mevlid günü padişahın camiye gelişi ve dönüşü sırasında yeniçeri ağası, atına indirip bindirirlerdi."¹²³

¹²³ Es'ad Efendi, Ağa, s. 2-12; Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, Açıklamalarla Sadeleştiren Yavuz Ercan, İstanbul, 1979, s. 21-26.

Ek:4- BOA. Hatt-ı Hümayun, 228(29.Z.1205/29 Ağustos 1791)

Ek:5- BOA. Hatt-ı Hümayun, 264(29.Z.1210/5 Temmuz 1796)

Kaynaklar:

- » Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İstanbul, 1995.
- » Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 259.
- » Ahmed Rasim, Menâkıb-ı İslâm, İstanbul,
- » AKAGÜNDÜZ, Mustafa, "İngiliz Seyyahın Gözüyle Osmanlıda Dinî Merasimler", Tarihte Ramazan, Haz. Ertuğrul Tarık Kaya, İstanbul, 2006.
- » AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, İstanbul, 2005.
- » AKKUŞ, Mehmet, "Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhi'nin Matlau'l-Fecr'i", AÜİFD, XXXII.
- » AKTAŞ, Hacer, Osmanlı'da Mübarek Gün ve Gecelerde Dini Musiki, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- » ALGÜL, Hüseyin, Mübarek Gün ve Geceler, İzmir, 2004.
- » Ali Seydi Bey, Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz, Neşreden, Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul, Tarihsiz, (Tercüman 1001 Temel Eser).
- » ALTINAY, Ramazan, "Erken Dönem İslam Toplumunda Zaman (Gün-Ay-Mevsim-Yıl) Anlayışı ve Günlük Hayata Etkileri", Dini Araştırmalar, c. VII, S. 21 (Ocak-Nisan 2005 Ankara).
- » ARSEL, Malik, İstanbul'un Ortası, Ankara, 1977.
- » AYMUTLU, Ahmet, Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif, İstanbul, 1995.
- » Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Hazırlayan, Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001.
- » Banarlı, Nihad, Sami Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1998.
- » Başmameyinci Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul, Tarihsiz.
- » BAYRI, Mehmet H., "Dini Günler ve Bayramlar", İstanbul Folkloru, İstanbul, 1972.
- » BOZKURT, Nebi, "Kandil", DİA, İstanbul, 2001, XXIV.
- » BOZKURT, Nebi, "Mahya", DİA, XXVII.
- » ÇAĞ, Galip, "Gökyüzüne Ateşle Yazı Yazmak", Tarihte Ramazan, Ed. Ertuğrul Tarık, İstanbul, 2006
- » ÇAĞATAY, Neşet, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", AÜİFD, S. 22 (Ankara 1978).
- » DAŞDEMİR, İlnur, "Nerde O Eski 'Ramazaniyeler'", Boyuthaber, www.belgehaber.com.
- » DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1993.
- » Dini Kavramlar Sözlüğü, Yay. Haz. İsmail Karagöz, Ankara, 2005.
- » ERCAN, Zakir, "Avrupa'da Tekkeler", www.zakir.biz.
- » Esad Efendi, Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime), Açıklamalarla Sadeleştiren Yavuz Ercan, İstanbul, 1979.
- » ESKİOĞLU, A. Nihat, "Hilalin Görülebilirliği", İlim ve Sanat, S. 8 (Temmuz-Ağustos 1986 Ankara).
- » Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1682, Sadeleştiren Zuhuri Danışman, İstanbul, 1970, I.
- » GEORGEON, François- DUMONT, Paul, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak (Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18-20. Yüzyıllar)), Çev. Maide Selen, İstanbul, 2000.
- » GÜÇ, Ahmet, "Kur'ân-ı Kerîmde Kutsallık Anlayışı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 9, c. IX, 2000.
- » GÜLENDAM, Yunus, "Mübarek Gecelerimiz Kandiller", Yeni Umut, S.49 (Temmuz-Ağustos-Eylül-2000), www.yeniumit.com.tr;
- » Hızır İlyas Çelebi, Tarih-i Enderûn, İstanbul, 1276.
- » HINNELS, R. John, Dictionary of Religions, Great Britain, 1988.
- » HUB, Musa, "Osmanlı Medine'sinde Mi'rac Mevsimi 'Hacc-ı Nebî Geleneği'", 05.01.2008, http://blogcu.com
- » Hüseyin Vassaf, Mevlid Şerhi (Gülzâr-ı Aşk), Hzly: M. Tatçı, M. Yıldız, K. Üstüner, İstanbul, 2006.
- » İbn Batuta, İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971.
- » İĞREK, Musa, "Galata Mevlevihanesinde 'Miraciye'", 22.08.2006, www.moralhaber.com
- » KARA, Ertuğrul Tarık, "Osmanlı Toplumunun Ramazan Kültürü Bugün Hilal Göründü", Tarihte Ramazan, Ed. Ertuğrul Tarık, İstanbul, 2006.
- » KARA, Mustafa, "Mi'râc Mi'râciyye ve Bursalı Safiye Hatun Vakfiyesi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, S. 7, Bursa, 1998.
- » KESKİNKILIÇ, Erdoğan, "Osmanlı İstanbul'unda Ramazan", Tarihte Ramazan, Ed. Ertuğrul Tarık, İstanbul, 2006
- » KOÇU, Reşad Ekrem- Akbay, Mehmed Ali, Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir

- Eser: Hatıralar, Aşçıdede İbrahim, İstanbul, 1960.
- » KUT, Günay, "Anadolu'da Türk Edebiyat", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, (Komisyon), İstanbul, 1999, I.
 - » LEKESİZ, İsmail, Osmanlı İmparatorluğu'nda Dini Gün ve Geceler, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1991.
 - » MATHEWS, Shailer-Smith, Gerald Birney, A. Dictionary of Religion and Ethics, London, 1921.
 - » Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Haz. İlhan Ayverdi, İstanbul, 2005
 - » MUTAF, Abdülmecit, "On Dört Asırlık Bir Gelenek Rü'yet-i Hilal", Tarihte Ramazan, Ed. Ertuğrul Tarık, İstanbul, 2006.
 - » Mühimme Defteri, BOA. c. XLVIII, s. 156/874.
 - » Müslim, Sahih-i Müslim, "İman", 279, İstanbul, 1329.
 - » OKAY, Orhan, Bir Başka İstanbul, 2002.
 - » OSMANOĞLU, Ayşe, Babam Abdülhamid, İstanbul, 2007.
 - » ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlılar'da Kandil Geceleri", Tarih ve Medeniyet, S. 6, İstanbul, 1994.
 - » ÖZCAN, Nuri, "Mevlid", DİA, Ankara, 2004, XXIX.
 - » ÖZEL, Ahmed, "Mevlid", DİA, Ankara, 2004, XXIX.
 - » ÖZER, Salih, "İslam Düşüncesinde Kutsal (Zaman) Kavramı Ritüeller/Kutlamalar Örneği", İslami Araştırmalar, c. XVIII, S. 3, Ankara, 2005.
 - » _____, "İslam Düşüncesinde Kutsal/Zaman Kavramı Ritüeller/Kutlamalar Örneği II. Bölüm, İlintisel Kutsalların Çözünürlüğü ile Değişim İlişkisi", İslami Araştırmalar, c. XIX, S. 2, Ankara, 2006.
 - » ÖZERVARLI, M. Sait, "Kadir Gecesi", DİA, İstanbul, 2001, XXIV.
 - » PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971.
 - » PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Regâibiyye", Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1978, XXVII.
 - » PLESSNER, M- Ateş, Ahmed, "Ramazan", İA, X.
 - » POLAT, Kemal, "Kırgızistan'da Dini Günler ve Bayramlar", Dini Araştırmalar, c. V, S. 14 (Eylül-Aralık 2002 Ankara).
 - » RAMAZANOĞLU, Derviş, "Minare, Mahya ve Kandilin Tarihi", Tarih Hazinesi, , S. 8, İstanbul, 1951.
 - » REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server, "Mi'râciyye, Nasıl Kaleme Alındı?", Yeni Tarih Dünyası, İstanbul, 1954, II, S. 18.
 - » _____, "Mirâciyye'nin Diktefon'a Okunması, Münasebetiyle, Kutb-i Nâyî Şeyh Osman De-de ve Mi'râciyyesi I", Yeni Tarih Dünyası, II/15, İstanbul, 1954.
 - » _____, "Eski Klasik Tasavvuf Edebiyatımızda Mi'râciyeler II", Yeni Tarih Dünyası, II/16, İstanbul, 1954.
 - » _____, "Eski Üçaylarda Ramazanı Karşılama Hazırlıkları", Tarih Konuşuyor, VI, S. 35, İstanbul, 1966.
 - » _____, "Üsküdar'da İkinci Mirâciyye Töreni Münasebetiyle: Mirâciyye ve Mevlid", Vakıf (Yeni Gazete), 3 Haziran 1951,
 - » Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Ankara, 1972.
 - » ŞANLI, Ergül, "Malatyalılar Köyü, Alevi İslamiyet", www.hubayar.org;
 - » ŞEKER, Mehmet, "Mevlid", DİA, Ankara, 2004, XXIX.
 - » Şemseddin Sami, Kâmus-ı Türkî, Dersaadet, 1317, I.
 - » Tayyazâde Atâ Bey, Tarih, İstanbul, 1291, I.
 - » TOYGAR, Kâmil, Türkiye'de Mevlid Çevresinde Meydana Gelen Folklorik Unsurlar. II. Milletlerarası T.F.Bild. c. IV, Ankara, 1982.
 - » ULUÇAY, Çağatay, Harem, Ankara, 1992, II.
 - » UŞAKLIĞİL, Halit Ziya, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965.
 - » UZUN, Mustafa, "Kadir Gecesi", DİA, İstanbul, 2001, XXIV.
 - » ÜNAL, Halit, "Berat Gecesi", DİA, İstanbul, 1992, V.
 - » ÜNÜVAR, Safiye, Saray Hatıralarım, İstanbul, 1964.
 - » ÜNVER, Süheyl, İstanbul Risaleleri, İstanbul, 1995.
 - » _____, Mahya Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1940.
 - » YAVUZ, Salih Sabri, "Mi'rac", DİA, İstanbul, 2005, XXX.
 - » YAZICI, Nesimi, "Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rü'yet-i Hilâl Meselesi", Diyanet İlmî Dergî, c. XXXV, S. 1 (Ocak-Şubat-Mart 1999 Ankara).
 - » _____, "Türk Basın Tarihinde Varaka-i Mahsûsalar", XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, Ankara, 2000, III.
 - » _____, "İbn Batuta'yı Şaşırta Misafirperverlik", Diyanet Aylık Dergi, Ankara, Şubat, 2001.

- » _____, "Ramazan Tenbihnâmeleri", AÜİFD, XLVI, Ankara, 2005, S. II,
- » YAZIR, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1971, I.
- » YILMAZÖRNEK, Betül, "Mahya", www.sonpeygamber.info/tr.
- » YÜCEL, Erdem, "Eski İstanbul Ramazanları", 14 Ekim 2004, www.kenthber.com/Arsiv/Haber/
- » ZEYDAN, Corci, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Trc. Zeki Megamiz, V, 250.
- » BOA. AMKT. 140/42.
- » BOA. AMKT.NZD. 200/2.
- » BOA. AMKT.NZD. 24/101.
- » BOA. AMKT.NZD. 48/7.
- » BOA. ATŞF. 29/79.
- » BOA. Cevdet Bahriye, 98/4711.
- » BOA. Cevdet Evkâf, 102/5078.
- » BOA. Cevdet Evkaf, 215/10704.
- » BOA. Cevdet Maarif 21/1030.
- » BOA. Cevdet Maarif 88/4384.
- » BOA. Cevdet Sıhhiye, 269.
- » BOA. DH. MKT. 1946/66.
- » BOA. DH.MKT. 1924/44.
- » BOA. DH.MKT. 1985/89.
- » BOA. DH.MKT. 2067/51.
- » BOA. DH.MKT. 2587/38.
- » BOA. DH:MKT. 1097/2.
- » BOA. DH:MKT. 1128/19.
- » BOA. DH:MKT. 719/9.
- » BOA. HH. 1365/54012.
- » BOA. HH. 1382/54669.
- » BOA. HH. 1402/56574.
- » BOA. HH. 197/9868.
- » BOA. HH. 207/10914.
- » BOA. HH. 228/12678.
- » BOA. HH. 258/14832.
- » BOA. HH. 264/15268.
- » BOA. HH. 624/30857.
- » BOA. HH. 635/31314.
- » BOA. HH. 640/31508.
- » BOA. HH. 710/33983.
- » BOA. İ. HUS. 32/1310-C/80.
- » BOA. İ.HUS. 60/1315.Ş.50.
- » BOA. İ.HUS. 84/1318/C-45.
- » BOA. İrade Dahiliye 66905.
- » BOA. İrade Dahiliye, 13/605.
- » BOA. İrade Dahiliye, 188/10549.
- » BOA. İrade Dahiliye, 450/29796.
- » BOA. İrade Dahiliye, 479/32181.
- » BOA. İrade Meşihat, 2/1313/Ra.1.
- » BOA. Y.PRK.ASK. 157/108.
- » BOA. Y.PRK.ASK. 230/58.